

19
дфр
СТЕФАН ТОМАШІВСЬКИЙ.

ПОДАТКОВІ УХВАЛИ

за

КАЗИМИРА ЯГАЙЛОВИЧА

В ПОЛЬЩІ.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

(ПЕРЕДРУК З ХІХ Т. ЗАПИСОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА).

У ЛЬВОВІ, 1897.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Бедацького.

ЛННБ України ім. В. Стефаника

01284814S

2016, 13

Найбільшому своєму Добродієви
Проф. Михайлу Грушевському
вдячний
ученик

СТЕФАН ТОМАШІВСЬКИЙ.

ПОДАТКОВІ УХВАЛИ

за

КАЗИМИРА ЯГАЙЛОВИЧА

25.250

Львів. бібліотека
Ан. М. Р. С.

В ПОЛЬЩІ.

(ПЕРЕДРУК З XIX Т. ЗАПИСОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА).

У ЛЬВОВІ, 1897.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

667 508

336.2 (438)(09)

И-63.383/2пр

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 63384

25.250
Академія наук СРСР

ПОДАТКОВІ УХВАЛИ ЗА КАЗИМИРА ЯГАЙЛОВИЧА В ПОЛЬЩІ.

Написав С. ТОМАНІВСЬКИЙ.

ВСТУПНІ ЗАМІТКИ.

Значіння податкової свободи в середніх віках взагалі. Інтерес тих студій для нас. Метода сеї праці. Жерела.

Пятнайцятий вік в історії Польщі займає дуже важне місце не так для поверховного блиску польської держави, як для тих перемін, що відбули ся у внутрішніх відносинах її. В тім часі борба станів з центральною королівською властю переходить від духовенства до стану шляхти. Зразу головним політичним чинником була олітархія, що розпоряджала польською короною після смерти Казимира Великого. В короткім часі в політичний рух втягали ся чим раз ширші круги шляхотства, так що протягом XV в. вироблюють ся такі внутрішні відносини, які опісля з початком XVI ст. одержали остаточну правну санкцію. Рух сеї автономії шляхотського стану проти центральної влади обертав ся найбільше коло трох головних постулатів: 1) податкова вільність, 2) ограничене воєнної влади короля, 3) участь в інституціях законодавства. Перший з тих пунктів беремо саме тепер під розвагу, тому що він у середньовічних політичних еволюціях безперечно займає перше місце.

В Англії прим. один з найважійших, правдиво конституційних параграфів (§. 12) Великої хартії вільности (1215) усував королівську самоволю в назначуваню податків: ніякий податок не може бути наложений инакше, як спільною радою держави. Річ проста,

що разом з добутком такого права родились різного закрою ради, збори, інакше — тут початок середньовічного парламентаризму. Де лишень стани уміли добути від корони певні привілейні податкові уступки, там слідом за тим розвивались парламентарні інституції.

У Славян, натурально, такі привілеї появляють ся пізнійше, найперш у Чехів, де вже в р. 1310 король Ян Люксембурський дає чеській шляхті привілей податкової вільности¹⁾. Король не міг домагати ся походу за границі краю, зрік ся веїх податків окрім податку на коронацію та на випадок подружя королівської дочки. В Чехії не малий вплив на розвиток парламентаризму мала ся обставина, що сей край був складовою частию німецької держави і ддятого то згодом добувають і міста право репрезентації у чеськім соймі.

Податкову свободу добула польська шляхта аж в другій половині XIV ст. у звістнім кошицькім привілею (1374), що опісля стає фундаментом зросту, значіня і переваги шляхти над королівською властю і над низшими станами. При кожній грошовій потребі доконечним було скликати до життя упривілейовані верстви та послухатись їх голосу. Тут отже генеза не лишень репрезентаційного сойму, але й провінціональних соймиків, що здобувають собі найважнійше становище в політичнім житю Польщі. Одначе напрям розвитку сих інституцій тут ивший як на Заході, а навіть в Чехії, — він виключно шляхотський. В часі, що ним занимаємо ся, внутрішні польські відносини представляють переходовий стан, взаємини помалу проявлювались, набирали чимраз виразнійших форм, в круговорот політичного життя втягла ся ціла шляхотська суспільність. Вона уміла так сильно утрупувати своє виключне упривілейоване становище (побіч духовенства), витворити т. зв. шляхотську демократію, що перетревала без ніяких змін аж до кінця самостійної Польщі.

Представлене сих початкових відносин, о скільки вони трупують ся коло податкових справ повинно мати значний інтерес і для нас Русинів. Землі Галицької Руси, прилучені в р. 1340 до державного організму Польщі, звільна ассімілювались що до правно-політичних справ, а в р. 1435 землі Руські були вповні зрівнані що до своїх прав і привілеїв з чисто-польськими краями. Від тоді руська шляхта бере живу участь в горячковім житю великополь-

¹⁾ В сусідній Угорщині ще в р. 1222 Великий привілей (Андрія II) увільнив угорську шляхту від податків і нормував сойм.

ської та малопольської шляхти. Студії над початками польської шляхотської демократії мають для нас ще й те значінє, що вони кидають також світло на гєнезу перестрою литовсько-руської суспільности з давнїйших відрубних форм на польський лад, перестрою, що став ся протягом головоц XVI ст.

В отєїй праці я зібрав уєї податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі. Мушу завважати з гори, що говоритиму тїлько про польські ухвали, себто що проускаю зовєім такі ухвали литовські, мазовецькі та пруські. Не думав я й дати повну картину польської скарбовости другої половини XV ст., через те обговорюю тут тїлько при нагодї оподаткованє мїст, на стїлько, на скїлько вони обїйняті податковими ухвалами польських соймів. Не вважив я тут і торговельного мита й таких скарбових доходів як солянї жуни та рїжні мїські акцизи. Ледви подекуди я згадую про них. Причина сему одно те, що така тема була-б за широка, а друге те, що мало маємо жерел. Тай взагалї бїльших документів з податковими ухвалами дуже не богато; найчастїйше наші жерела — то тїлько побїжні згадки у Длугоша, що часто навїть пропадають в його оповїданю і годї порозумїти, з якою податковою ухвалою маємо дїло.

Нашу працю ми подїлили ось як:

А. Істория податкових ухвал за Казимира Ягайловича.

Б. Податкова організація за К. Я—ча.

Перший роздїл, що має бути бїльш історичним оглядом, подїлено ще на пять віддїлів, залежно від причин і внутрїшнїх обставин, що домагались надзвичайних податкових ухвал. Віддїли єї такі:

I. Податкові ухвали до Казимира Ягайловича.

II. Від р. 1447—1455 себто податки ухвалюванї в початках панованя Казимира. Вони були призначенї на поправу скарбу, на оборону Руських земель від Татарів, вкїнци одна з них (1455) на війну з орденом, що почалась в р. 1454.

III. 1455—1470. Се найважнїйша фаза в оподаткованю Польщі XV в. не тїльки задля великого числа ухвал і для висоти податків, до якої нїколи пізнїйше податки не піднесли ся, але й для того що тут оподаткованє обїймає також шляхту. До р. 1466 потреби Прусської війни змушували шляхту годитись на новї податки, а опїсля мотором сим була справа заплати наємним військам.

IV. 1470—1479. Се час т. зв. династичної полїтики короля і коло тих головних справ обертають ся податкові ухвали того часу.

V. 1480—1492. В тїм часї податки ухвалювано для забезпеченя схїдних границь держави від Турків. З причини неприхиль-

ности шляхти і знеохоченя короля ухвали йдуть пняво і повертають до давніх форм, дарма, що в останніх двох фазах видно було змагання до реформи податкової організації.

Другий головний розділ обіймає:

I. Форми оподаткованя.

II. Оподаткованє поодиноких станів.

III. Способи накладуваня, вибираня податків і податкового поступованя. Закінченє.

Найважнішим жерелом для сеї розвідки був V том Польської Історії Длугоша (Краків 1878), де згадують ся майже всі податкові ухвали, одначе, на жаль, лишень поверховно, так що він не дає ніякого майже материялу до докладного образу оподаткованя. Найліпший материял до подібних студий се побіч центральних урядових рахунків — податкові універсали. Перших не маємо (приваймні виданих) ані одного, натомієць маємо кілька універсалів, що подають меньше-більше докладно розмір поодинокї ухвали. Вони надруковані в кодексі Бандке *Jus Polonicum* та Е. Рачинського *Codex diplomaticus Majoris Poloniae*. Важний також *Codex epistolaris saec. XV ed. Sokołowski-Szujski* (Краків 1876). Інші жерела подамо в дописках.

Як підручниками користувались ми: О. Бальцера *Corpus juris polonici med. aevi* і А. Павіньского *Sejmiki ziemskie*. Перша книжка се реєстр середньовічних ухвал як таких, що документи до них переховались до наших часів, так тих, що лишень згадують ся в літописях. Найбільша частина зазначених тут податкових ухвал належить до сеї другої категорії. Одначе реєстр сей показав ся неповним: з одного боку опущено тут дещо через недогляд, з другого появилось кілька нових жерел Сї згадано в праці А. Павіньского¹⁾. Деякі архівальні документи, знайдені пок. професором, мали бути ним видані в збірці документів до панованя Казимира Ягайловича, але смерть не дала йому виповнити намір, тому то поки що його книжка мусить мати подекуди жерельну вартість.

¹⁾ Про неї див. просторе наше справозданє в XVIII т. Записок.

А. Історія податкових ухвал за Казимира Ягайловича.

I.

Податкові ухвали до Казимира Я.

Кошицький привілей і його значінє. Надзвичайний податок з р. 1404. Перший земський скарб. Скарбовий заряд на Руси за малолітства Владислава. Лихий стан коронного скарбу. Податок з р. 1441.

Аби порозуміти характер, значінє та організацію податків за панованя Казимира Ягайловича, доконче потрібно сягнути до того жерела, де веї появи з польської скарбовости в ті часи, що ми обговорюємо, мов би ниткою звязані. Такою дуже важною історичною хвилиною є кошицький привілей Людвика Угорського в 1374 р. Се немов підвалина тої шляхоцької будівлі, що дає польській шляхті окреме становище в державно-суспільнім житю. Причини, через які головний хід польського політичного життя пішов сею, а не иньшою дорогою, лежали головно в тих політичних ситуаціях, що переходила польська держава після того, як вимерла п'ястівська династія. На лихо, тоді як Польща опинила ся в дуже користних обставинах для зросту на зверх, настають часті кризиси в її королівській династії. Польська шляхта, лиш за малою виїмкою, при таких випадках опинила ся в тім стані, до якого доводить почутє панованя в даній обставині, почутє незалежности й власти навіть орудувати короною.

Такою хвилиною, дуже зручно використаною до еґотистичних цілей, була справа наслідства трону після Людвика Угорського. Король огранчив себе, чи властиво своїх наслідників у власти. Воно чудно виходить на око, що король, зрештою розумний, добровільно пристав на таку згоду. Не треба одначе забувати духа часу, згаданого у вступних замітках (Людвик панував у себе над шляхтою свободною від податків). З другої сторони ми можемо се пояснити тим, що він не клав великої ваги на польську корону, а хотів тільки ціною ограниченя своєї власти задержати при Угорській короні Червону Русь. Польська шляхта за признанє прав на трон дочці Людвика визволила ся від послуг публичних та військових, від усяких дачок, бранок і податків. Вона позволяє лиш, аби селянин від кожного лану платив для короля сталий податок по два гроші, що звав ся поральним, подимним або королівщиною. Крім того вона бере на себе обовязок краєвої оборони.

Похід за границі країни мусить бути відповідно нагороджений. До будованя нових замків причинає ся шляхта на стілько, на скілько сама на те позволить, а то мусить їх будувати сам король власним коштом¹⁾.

Тут не місце характеризувати сей привілей, як далеко сягав в своїх наслідках взагалі, — ми звернемо увагу лишень на те, що йде до нашої теми.

З кошицького привілея виходить, що хоч би як потрібно було побільшити скарбові доходи, король може зробити се лишень за згодою шляхти. А *consensus* свій могла шляхта давати або на загальних з'їздах із усеї Польщі (*conventio generalis*), або на почастих, провінціональних з'їздах (*conventio particularis*). І справді, на скілько ми можемо дізнати ся з жерел, усї надзвичайні податки після 1374 р. були наложені й зібрані за згодою шляхти в тій чи сій формі. Звичайно, з часом такі материяльні способи як гроші тратять на ціні, то й пізнійше треба їх мати більше, аби можна купити то само, вже не кажучи про те, що з часом ростуть і ріжні державні потреби. Тим то незвичайно короткозора була політика тих, хто думав, що подимного податку вистане на всі часи. Така була тота політика, як подивимось на неї з безсторонного історичного становища, алеж вона була незвичайно хитра, як глянути з точки станово-економічних інтересів шляхоцької суспільности: м а й же з а к о ж д и й *consensus* король мусить платити. Таким способом ростуть швидко права шляхоцького стану, і вкуці з тим настають такі державно-суспільні порядки, які бачимо в Польщі від XVI ст.

Докладнійша звістка про надзвичайну податкову ухвалу в в Длугоша під 1404 р.²⁾: покладено на королівській радї викупити від хрестоносців Добжинську землю. Ціна була 40.000 черв. зол. Се була така велика сума, що їй важко було зібрати зо звичайних скарбових доходів; задля того король Владислав скликав соймки, а в осени сего-ж року загальний сойм до Нового Міста Корчина, де за загальною згодою пралатів, панів і шляхти усього королівства ухвалено надзвичайний податок по 12 гр. від кожного зайнятого лану, в що почислено і звичайне 2-грошеве подимне, тож властивий надзвичайний податок чинив тільки 10 гр.

Шляхта дуже добре тямилу кошицький привілей, через те до сеї податкової ухвали з 1404 р. додано застереженє, що се податок

¹⁾ Привілей надрукований у Бандке *Jus polonicum* ст. 184.

²⁾ Длугош III, 558.

надзвичайний тай одноразовий, тож аби на далі не став обов'язковим¹⁾). Ще до ухвали з 1404 р. зауважити треба, що королівський проєкт в сій справі був мабуть трохи инакший, а власне домагав ся грошевої підпомоги з кишени самої шляхти²⁾). Але-ж вона держалась буквально кошицького акту і міцно стояла на принципі, що шляхта особисто зовсім вільна від податків і через те ухвалено, аби сей тягар упав на самих селян. Иньше діло було зі шляхтою, що не мала селян; отся, як і иньші селяне, платила звичайно ланові податки. Невідомо, чи й на міста наложено подібний податок, знаємо одначе, що Краків дав 10-ту часть цілої суми викупуна себто 4.000 зл.³⁾). Се мабуть не звичайний податок, а з гори визначена грошова підмога.

При сій ухвалі мусимо зазначити й те, що тут уже виступають податкові збирачі не від короля, а вибрані шляхтою. В їх руки дають дідничі гроші зібрані від селян. Отсе перша поява земських збирачів, що мають дбати про те, аби гроші призначені на публичну справу були відповідно стягнені та видані на відповідну ціль. Як бачимо, шляхта вже рано старає ся придбати собі вплив на фінансові справи, і се прямованє показало ся в пізнійшій розділі скарбу тай у переході адміністрації державних доходів з рук володаря до шляхти.

Є ще згадка про податок перед 1404 р., а то під р. 1399⁴⁾): в Серадзькій землі був тоді з'їзд (*consilium generale*), де крім достойників була й шляхта⁵⁾). Між иньшим там ухвалено: аби кождий шляхтич від кождого селянина дав пів гроша, шляхта же, що не мала селян, по два гроші. Зібрані гроші мають бути дані до земського скарбу (*ad thesaurum terrestre*). Хто-б не хотів заплатити сей податок, тому збирач (*exactor*) забере вола, коли-ж би ушпирив сь, то й за се має бути покараний карою *pancznadzescze*, і сї гроші теж йдуть у земську касу.

Скільки можемо висувати з сеї згадки, то сей податок не був такий самий, як усї пізнійші, що до них давав би ініціативу король, змушений державними потребами. Се, бачить ся, ухвала зовсім окрема, провінцияльна, спонукана потребами самої Серадзької землі. Так треба думати поперед усього по тім, що гроші мали бути

1) Codex diplom. Pol. ed. Muczkowski 369.

2) Павільський Sejmiki ziemskie, Варшава 1895 ст. 4.

3) *ibidem* нотка.

4) *ibid.* 10; також див. Додатки N. 119.

5) *per nobiles viros terre S. dignitarios et alios nobiles.*

зложені до земського скарбу сеї території. З другого боку треба піднести сю ухвалу от через що: з неї виходить, що вже в кінці XIV ст. шляхта вмiла в певній хвилині обернути податок виключно на свою загальну користь, збираючи його в окрему земську касу, що була очевидячки під земською управою.

Після 1404 р. жерела якийсь час мовчать про надзвичайні податкові ухвали¹⁾.

Найбільший вплив на скарбові справи мала шляхта, або краще олігархія, за малолітності короля Владислава Варненчика. Для орудованя всякими скарбовими доходами, як подимним, митами, жупами, коронними добрами і т. и. вибрано земських провізорів²⁾. На Русі, що в відносинах правно-політичних зрівнала ся з иньшими провінціями від 1435 р., у Львові був з'їзд 1438, де ухвалено, аби руський воевода Одровонж і перемиський староста Сенько Сенявський були збирачами й орудниками скарбових доходів і видавали тільки для загального добра за відомостію загалу шляхти. Супроти короля запевнено собі обопільну відвічальність і оборону³⁾. Се була чимала переміна, її можна було виправдати тільки виїмковим станом Русі супроти Татарів⁴⁾. Мабуть центральний скарбовий уряд дуже надуживав своєї власті, коли руська шляхта ухвалила таке, як було потім в XVII ст.⁵⁾.

Кілька неділь після того (грудень 1438) молодий Владислав узяв керму уряду. Від тоді перестало, бодай формально пановане опікунів і провізорів, державна адміністрація вернулась до давних форм. Кажемо: формально, бо над недосвідним королем панувала по давньому олітархія серед великого безладя. А про те ся олігархія міцно держалась кошицького привілея, бо при першій потребі грошової підмоги мусіла обертатись до загалу шляхти. Пановане Владислава Варненчика привело до цілковитого упадку господарку королівських дібр і доходів, так що від тоді вона стає нужденною, і на кожду потребу треба надзвичайного податку.

¹⁾ Павінський (ст. 7, 8) на підставі поданої ним записки судової книги Ленчицької землі (Додаток N. 3) догадуєть ся про якусь податкову ухвалу з р. 1411. Бєть се судова записка з р. 1412 про слідство проти двох братів, що їх отець бувши земським колектором мав присвоїти собі певну суму. Догадка правдоподібна, але не безумовно: се може бути або ремініценція з р. 1404, а як лучить ся з окремою ухвалою, то може вона подібна згаданій сєрадзькій.

²⁾ Длугош IV 547.

³⁾ Codex epistolaris saec. XV t. II ed. A. Lewicki N. 250.

⁴⁾ Павінський с. 48.

⁵⁾ *ibid.* 49.

Коли король пішов на Угорщину, прикрий фінансовий стан примусив його обернути ся з проською за грошовою підмогою до шляхти в 1441 р., і взято податок по 12 гр. від лана¹⁾.

Як бачимо, в усім сїм періоді від 1374 р. аж по кінець панованя Владислава Варненчыка шляхта, добувши раз повну податкову свободу, дуже міцно держить ся сего свого привілея, роблячи залежною від свого дозволу всяку ухвалу, що змушує наложити надзвичайний податок. Та в сїм періоді ще не так конче потрібно ухвал надзвичайних податків, бо з одного боку державні потреби були тоді ще невеликі, а з другого — польська скарбовість ще не була так потонула в западні баламуцтва й безладя як воно вже було під кінець сего часу; ось чому ледви двічі узято 12-грошовий податок від лана, та крім того знаходимо кілька менших вказівок. Оподатковані селяне, шляхта, що селян не має, і міста. Шляхта дозволяючи податок, застерігав собі від короля признанє його добровільности; ще більше — вона не хоче більших фондів, призначених на ціли загально-державні, віддати в виключне орудуванє королеви, але віддає збір грошей і догляд над їх ужитком вибраним споміж себе збирачам. Бачимо навіть сліди змаганя відділити зовсім особисті доходи короля від загально-державних (*thesaurum terrestre* сєрадзької землі). Кінець сего періоду визначає ся упадком королівського скарбу, бо через малолітство короля адміністрація переходить в руки олігархії, що заводить в коронних добрах грабіжне господарство. Супроти того загал шляхти старає ся вплинути на скарбову адміністрацію, віддаючи її в руки земських урядників. Настанє панованя Владислава не перемінює тут нічого, крім одної форми. Королівський скарб котить ся швидко в безодню.

II.

(1447—1455).

Податкова ухвала сойму в Пйотркові 1447. Податок землі Руської 1450. Ухвала корчинська 1451. Ухвала р. 1453. Привілей податкової свободи р. 1454. Початок пруської війни. Церквїцький привілей і ншавські статути. Ухвала под. під Лашиним і в Пйотркові 1455. Проект малопольської шляхти.

Не довго після коронації Казимир скликав загальний з'їзд у Пйотрків (24 серпня), де взяла уділ і посполита шляхта²⁾. На соймі зроблено декотрі важні реформи на полі судівництва та

¹⁾ Павіньський 51 нот.

²⁾ Длутош V, 37.

декотрі реформи митові, впорядкованя монети і т. п.¹⁾. Як скарб був порожний, а коронні добрі позаставлювані, то аби дати змогу молодому королеви зробити скарбові реформи та викупити позаставлювані добра, всі зібрані ухвалили в один голос надзвичайний податок²⁾: кождий селянин від кождого лана, як з дібр королівських, так і всяких иньших має зложити 12 грошів (*unum fertonem*). Але в сїм має міститись і звичайне 2-грошове подимне. Ся ухвала обіймає й міщан: хто з них оре і обробляє лан, платить 12 грошів, хто пів лана — 6 грошів. Речинець: час між Різдом і Попельцем.

Ухваливши податок, шляхта не проминула, в почутю залежності його від її *consensu*, узяти в свої руки переведене сеї ухвали. Через те збирачами настановляє не урядників королівських, а виборних (*deputati collectores*). Ся проява, як ми бачили, не нова, а така, що повстала вкупі з потребою наложити надзвичайний податок. Тут вона на стілько варта уваги, що шляхта протягом 40 років з верхом не тратить провідної нитки своєї політики. Мусимо піднести й те, що шляхта, беручи в свої руки збиранє, а за тим і орудуванє податковими грішми, поволи входить і в права, що доти служили тільки королеви, а то тим, що вкупі з надзвичайним податком попадає ся в її руки і подимне, призначене доти виключно на королівські потреби. Значить, се не тільки завязок пізнійших реформ із перших років XVI ст., але й повного відібраня в короля виключного права на поральне, що переведено за Владислава IV.

Маючи на увазі те, що надзвичайного податку не ухвалювано від довшого часу, мусимо піднести, що шляхта зі свого боку не застерегла собі при ухвалі 1447 р. королівської запуруки, що привілей податкової свободи тим не нарушає ся: треба думати, що шляхта бачила зовсім оправдану причину оподаткованя³⁾. З другого боку не треба забувати, що при виборі Казимира Ягайловича Поляки були в дуже некористнім стані, коли радше просили його прийняти корону, ніж обдарували його нею. Король був паном ситуації, шляхта, або красше пани, старались не відпихати нового короля. Через те й звичайну присягу на привілейі при коронаційнім актї відкладено на потім.

Але Казимир немов би не вмів оцінити прихильности шляхти для себе і довго барив ся з потвердженням шляхоцьких прав та при-

¹⁾ Длугош V, 37—38; Бандке 252—8.

²⁾ IX розділ статуту у *Jus pol.* 258.

³⁾ Павіньський с. 58.

вілеїв. Він виїхав на Литву і не хотів стикатися з Поляками, боючись запрягти привілеїв. Не зробив сего і на загальному сеймі в Пйотркові, що відбувався в грудні 1449 р. Через те повстав межі шляхтою жалі і недовіра до короля. В Малопольщі повстала зараз опозиція проти короля, котру вів і піддержував кардинал Олєніцький.

На загальному з'їзді 1451 (17 червня), четвертим з черги, годі добачити, аби межі шляхтою і королем був якийсь конфлікт: мабуть угода амбіції кардинала Збішєва втихомирила опозицію. Отже ухвали відбулись без усякої перешкоди¹⁾.

Із Пйотркова пішов король у Малопольщу у Нове Місто Корчин, де в липні 1451 р.²⁾ відбувався з'їзд шляхти землі краківської, сандомирської та люблинської³⁾. На дньову чергу покладено справу — забезпечити границі від татарських набігів⁴⁾. На думку шляхти, не слід було ухвалювати загального походу, намісць того дозволено зібрати одноразовий надзвичайний податок по 6 грошів від лана⁵⁾. Зібрані гроші (якими збирачами, королівськими чи земськими в Длугошу не сказано — мабуть земськими) мали бути віддані в руки двох воеводів, краківського і сандомирського та двом зі шляхти. Причина сего віддання орудованя грошми згаданим функціонерам та мандат для них містить ся у словах Длугоша: *non nisi pro ardua distribuendos*. Шляхта просто не вірить урядови, що він, як треба, уживе гроші, через те віддає їх земським відпоручникам.

Отільки про сю ухвалу говорить Длугош, а иньшого жерела ми не маємо, через те про неї годі сказати що-небудь докладніше. В усякім разі певно то, що тут оподатковано селян; чи й міщан і безчишову шляхту, годі твердити на певно, хоч воно дуже імовірно, з огляду на аналогічні ухвали попередні і дальші.

Сим разом малопольська шляхта держалась уміркованої політики супроти короля, дозволяючи сей податок без огляду на те, що король не схотів потвердити привілеїв. Неохота знов зросла, коли

¹⁾ Є сліди, що Руські землі платили якийсь податок на початку 1450, але се мабуть провінціональний податок. Він був призначений „in subsidium Alexandri, palatini Moldaviae“. Король видає про нього 15/III запоруку податкової свободи для руської шляхти (Рижачевский Inventarium docum. privil. 68).

²⁾ Длугош V, 87.

³⁾ *ibidem*.

⁴⁾ Павіньський 59.

⁵⁾ Длугош V, 87.

після смерті Свидригайла (1452) Луцк попав ся в руки Литвинам проти первісної згоди з Свидригайлом, по котрій він мав дістати ся Польщі. Виступили з міцними закидами проти короля і на королівській радї у Кракові (1452) і на сєрадзькїм соїмі, де відмовлено військової помочи проти опольського князя, і навіть мали вийти такі сцени, як каже Длугош, що король упав навколїшки перед панами і молив здержати ся¹⁾. Справа протягла ся аж до 1453 р. і на день св. Івана Хрестителя екликано загальний соїм до Пйотркова²⁾, де під загрозою заложити загальну конфедерацію і навіть скинути з трону Казимира, король піддав ся і присяг заховувати привілеї³⁾. Се потверджене⁴⁾ доволї загальне, через те шляхта не могла вдоволити ся ним і від тоді пильновала при всякій нагодї добути від короля якийсь окремиий привілей.

Чекали не довго. Татарські набїги нищили Руські землі, досягаючи аж підо Львів. Казмир мусїв подумати про способи порадити на се. Для того мали служити поперед усього окраїнні замки⁵⁾. На жаль, вони були позаставлювані і в дуже лихїм станї. Тож треба було грошевих засобів, аби їх викупити та укрїпити. Король обернув ся до шляхти просячи податкової підпомоги, як бачить ся, вкінці 1453 р. Ухвалено надзвичайний податок по шість грошів від лана⁶⁾. Зроблено се очевидно на земельних соїмниках обох частин корони⁷⁾.

Незабаром після сеї ухвали вийшов (14 марта 1454) з королівської канцелярїї у Кракові лист, де знов потверджує ся шляхоцький привілей свободи від податків, ось як: остатний збір уставлено „по добрій власній і вольній“ волї пралатів, панів і шляхти; тим на далі вони не будуть обовязані і до того нїяк не можуть бути силувані; усї дотеперїшні свободи лишають ся непорушені; лишає ся тільки звичайне 2-грошеве подимне⁸⁾.

¹⁾ Длугош V, 114.

²⁾ Длугош V, 139.

³⁾ пор. Павіньский 82.

⁴⁾ Бандке Jus pol. 264.

⁵⁾ Павіньский Sejm. ziem. 65.

⁶⁾ ibid. 66—67 нот.

⁷⁾ Під 1453 р. 25/9 маємо жерельну звістку про податкову ухвалу бжеської землі. На кошти подорожі для посла до короля (що жив у Литві) зібрана на соїмнику шляхта ухвалила: шляхтич, що має селян, повинен дати по півгроша; ті, що не мають — по 1 гр.; коршма і млин по пів гр.; збирачі виборні, за недбалство мають забирати худобу (Павіньский S. Z. додатки нр. 11, 5, також ст. 45).

⁸⁾ Павіньский Sejm. ziem. 67 нот. Документ заповіджений в загальній колекції актів до часів Казимира Я.

В тім самім році (1454) король прийняв підданство пруських станів у Торуні та Ельблонзі, що було початком довгої пруської війни. Але справа прилуки Прусів до Польщі не була така легка, як зразу видавало ся. Казимир переконав ся, що при помочи міст і пруських станів та нечисленного свого зтяжного війська не пере-може сили хрестоносців. Стан королівського скарбу від довшого часу був неможливий, через те годі було думати ані про нові зтяжні полки ані щоб грішми спонукати чеських наємників, аби покинули хрестоносцьку справу.

Король мусів покликати шляхту до зброї. Великопольській шляхті наказано іти під Хойніце. Зібрана під Цереквицею шляхта згодила ся рушити власним коштом під Хойніце, але за те король видав 15 вересня 1454 р. т. зв. цереквіцький привілей¹⁾, „велику хартию“ польської шляхти. Тут обговорено становище великопольської шляхти в соймках і земській самоуправі та королівську власть праводатну, судову та адміністративну. Сей привілей незвичайно важний в політично-суспільнім розвитку шляхти, як один з головних стовпів шляхоцької волі — основних перемін чи постанов на полі польської скарбовости в нім нема, подано лиш деякі другорядні порядки що до збору податків і заряду жупами та митову реформу в напрямку повного скасування мит, „що заведено недавно і без ухвали загального сойму“.

Щож дала за те шляхта королеви? Стидке розбите під Хойніцями.

А про те крок великопольської шляхти знайшов наслідників. Коли після розбитя король покликав малопольську шляхту, мусів видати т. зв. нешавські статуту²⁾.

Так само і в сїм, обширнійшій від цереквіцького, статуті нема нічого нового про податки, навіть нема ще тут застереження, що на податкову ухвалу треба доконче згоди земських соймків, хоч виразно зроблено тут застереження супроти скликування до загального походу. Не вважаючи на те, в статі: *De exactionibus regalibus* уміщено перло шляхоцької волі: „Б. в. король не має на далі і на віки збирати ніяких нових податків від селян як духовних так

¹⁾ Бандке 265.

²⁾ 11 падолиста для земель краківської, сандомирської, люблинської, радомської та вісліцької; 12 для земель великопольських; 16 для землі сєрадзької; 23 загальний, а до того ще 11. XII (під Радзимом) окреме для землі холмської (*Bobrzyński O ustawodawstwie nieszawskiem; Bandkie Jus. pol. 270*).

і сьвіцьких осіб, але має бути вдоволений поральним, від кожного лана два гроші¹⁾.

Інші статті про податки і взагалі скарбовість менше-більше подібні до попередніх цереквіцьких, характеру більш адміністративного, про них буде говорено низше.

„Тринацятилітня пруська війна дала взагалі чимало нагід скріпити становище шляхти. Поперед усього безперестанна потреба грошових засобів в формі надзвичайних податків, попри кількаразову потребу загального походу викликала безперестатний рух шляхти в напрямку добування собі чим раз важніших прав. Серед тих відносин розвила ся податкова система, розширила свої основи і прийняла такі форми, що протривали віки²⁾).

Хоч пруська війна була ведена в доволі удачних обставинах, а про те мало яка війна в Польщі взяла більше жертв. По частининен сему недосвід короля, недостача у него військових здібностей, нездарність шляхетського війська, особливо для здобування твердинь — але найбільше винні тут внутрішні відносини Польщі, а спеціально те, що до кожного загального походу, до кожної найменшої податкової підпомоги треба було згоди й дозволу всеї шляхецької суспільности.

Идавши нешавські привілеї король пішов на чолі шляхти змогою через Вислу та обляг невеличке укріплене місто Лашин. Усякі змагання добути його були даремні. Тоді шляхта переконалася, що до такого веденя війни ліпше наємне військо, через те зібравши ся в таборі під Лашином вона позвил дає на податок 12 грошей від кожного селянського лана (початок 1455 р.)³⁾. Розіслано збирачів. Але чи спосіб ухвали, чи інші обставини не дали здійснитися тій ухвалі. *Sed tardius omnia pro necessitate indigentium movebantur*, каже тут Длугош⁴⁾.

¹⁾ Jus. pol. 274. Незвичайно важний параграф, що йде до обмеження королівської господарки в коронних добрах: „Як добра й посілости нашого королівського стола призначені в принципі не виключно для нашої особи, але й для оборони і удержання всеї держави, то обіцяємо: що не заставлятимемо замків і земель, де є староста; а хто-б в застав прийняв, тим самим тратить гроші“. Як бачимо, ся течія — обернути державні доходи виключно на потреби держави, що визначила ся давно, приймає чим раз виразніші форми. Тепер ясно висказано основний погляд шляхти на характер і призначене коронних дібр.

²⁾ Павіньський 82.

³⁾ Длугош V, 198.

⁴⁾ *ibid.*

Через те зараз на загальнім соймі, що відбув ся в маю тогож року¹⁾ в справі пруської війни, піднесено у-друге податкову справу. Сюда прийшли заступники пруських станів просили двигнути новий загальний похід, особливо на поміч Королівцеви, обложеному хрестоносцями „бо королівські наємники через недостачу грошей вдоволяють ся обороною міських мурів, а ніяким чином не хочуть вийти в чисте поле і завдати рішучу битву“²⁾. Але рада прийняла за відповідне не скликати загального походу всіх земель на се ліго, бо то річ „дуже коштовна й важка, і навіть непотрібна (*sumptuosa et nimis onerosa imo nec necessaria*)“, особливо зваживши мале число неприятелів, з котрими легко можуть бороти ся королівські наємники³⁾.

На перший погляд бачить ся, немов би король і його порадики забули, що ведуть війну наступну, не відпорну. Але взявши на увагу нужденні наслідки попередних походів польської шляхти (під Хойнице й Лашин), ми переконаємо ся, що такий кінець справи був для Казимира бажаний. Він міг більше надіятися на добрий кінець з наємними вояками, як з шляхтичами, аби тільки дано засоби їх оплатити. Для того повторено (на пйотрковськім соймі) податковий проєкт, що й ухвалено (12 гр. від лана)⁴⁾. Але соймові пани не зважили ся остаточно прийняти сей податок без згоди шляхти, заступників котрої не було доволі на соймі; через те відослано його ще на провінціяльні сойми. За одним заходом назначено речинець другого загального з'їзду на день св. Івана Хрестителя.

Проєкт податку обговорено тепер на соймках, великопольськім і малопольськім. Але згоди в ухвалах не було. Великополяне з огляду на сусідство війни⁵⁾, згодили ся без ніякої опозиції на податок і зараз узяли ся збирати його. Інакше вийшло в Мало-польщі. Тут шляхта поклала умовою своєї згоди: аби всі державці королівських дібр віддали половину своїх доходів. Така умова значила не що, як забите справи, бо державці ніяким чином не хотіли згодити ся на се⁶⁾.

Становище малопольської шляхти не треба пояснювати виключно опозиційними мотивами, немов би сю умову покладено тільки для того, аби провалити справу. Се був крок добре обдума-

¹⁾ Длугош V, 203.

²⁾ *ibid.*

³⁾ *ibid.*

⁴⁾ *ibid.*

⁵⁾ *ibid.*

⁶⁾ Длугош V, 204.

ний і навіть розумний, що йшов до рівномірного розложеня податків. Се змаганє, як побачимо, стане ширше і виразнійше трохи пізнійше. Тепер сеї умови не прийнято, одно тому, що вона була доволі ненадійна, а друге тому, що звалювала тягар дуже односторонно: атжеж і сама шляхта тай духовенство особисто не платили ніякого податку.

Землю краківську та иньші малопольські удалось врешті спонукати, аби прийняла проєкт податку¹⁾. Та ще при нагоді пйотрківської ухвали додав Длугош свою замітку, що вона *magis placida quam utilis* — і воно справді так було, бо користь із неї по скількості не відповідала потребам. Отже король обернув ся в иньший бік. Аби заплатити наємникам, він забрав із костьолів гнєзненських, вроцлавських та познанських, за згодою біскупів, дорогі річи на застав²⁾. Не вважаючи на все те, король мусів ще зі шляхтою пійти в осени на ново під Лашни³⁾. Після даремної, важкої облоги він зняв табор і 5 падолиста 1455 р. прийшов зі шляхтою в місто Грудзьондз⁴⁾.

Оглянувши час межі роком 1447 і 1455, ми бачимо, що за сих девять років пять раз треба було надзвичайного податку, і кождий з них мусів бути ухвалений звичайною дорогою переданою попередниками, себто за згодою шляхти. Робить ся воно або на соймі загальнім, або на провінціональнім. Ухвала загального сойму обов'язує уєю Польщу, хіба що він сам віддає справу провінціальним соймам (1447 і 1455). Загальну ухвалу прийнято і в таборі під Лашним (1455). Маємо також одну загальну ухвалу із незвісного близше з'їзду 1453 р. Окрему провінціальну ухвалу, що обов'язувала тільки малопольські землі, маємо одну (1451), а крім того згадку про податок Руської землі в р. 1450 і берестейської 1653. Коли загальний з'їзд 1455 віддав податковий проєкт пйотрковського сойму на розвагу соймиків, кожда частина ухвалила податок у своїх границях, не оглядаючись на другу.

Потреби, що змушували хапати ся надзвичайних податків, були викликані по части плянами реформи королівської господарки (1447), по части доконечности оборони від Татар (1451, 1454), а врешті пруською війною (1455).

¹⁾ Длугош V, 206.

²⁾ *ibidem* 209; Павіньський 86 нот.

³⁾ Длугош V, 208.

⁴⁾ *ibid.* 214.

25. 250

Львів. бібліотека
АН УРСР

В усіх сих ухвалах оподатковані були селяне, лише ухвала з 1447 р. виразно називає й міщан, що обробляли поле. В інших випадках нема виразної згадки, хоч мабуть і міщане несли податкові тягари. Три з тих ухвал приймають податкову стопу по 12 грошів від лану, вчисляючи до одної з них (1447) і подимне. Одна загальна ухвала (1453) і одна провінційна, малопольська (1451), мають стопу 6 грошів від лана. Одна з ухвал (лашанська 1455) не була сповнена, по всім іншим ухвалам податок зібрано.

Шляхта, маючи в руках власть позволяти або відмовляти податок, старає ся використати сей привілей для себе, витягаючи від короля різні застереження. За сей час не зроблено ніяких важних, основних перемін в дотодішній податковій системі. Але змаганє до перемін показало ся вже в первісній малопольській ухвалі (1455), де добивали ся, аби державці королівських дїбр давали половину своїх доходів. Шляхта взагалі зразу без великих трудностей приймає податкові проєкти короля, але пізнійше бере їх труднійше і стараєть ся за них добути собі привілеї. До того причиняєть ся головню неохота короля присягнути на права шляхти. Опозиційною стає поперед усього Малополяца і зістаєть ся навіть після того, як властива причина незгоди з королем була усунена.

III.

(1455—1470).

Податкова ухвала в Грудзьондзу 1455. Внесєне П. Загальна ухвала в Пйотркові 1456. Провінціоальні ухвали в Корчині і Колі. Значіне їх. Ухвала Корчинська 1457, Кольська й Пйотрковська 1458. Соймові ухвали з р. 1459. Внесєне і ухвала 1461. Ухвала 1462 і subsidium charitativum духовенства. Акциза. Ухвала берестейська і кувеська 1463. Постанови з р. 1464, 1465. Ухвала руська тогож року. Податки і subsidium charitativum духовенства з р. 1466. Ухвала лєщицька 1467. Корчинська 1468. Пйотрковська і кольська 1470. Огляд.

Як ми сказали, вимога малопольської шляхти, аби державці королівських дїбр давали половину своїх доходів на публичні потреби, не була припадкова і незабаром піднята в иньшій формі.

Коли в Грудзьондзу радили про те, як далі вести війну, обізвали ся з поміж загалу шляхти голоси, що в тій военній невдачі винна непорадність королівської ради. Отже король, слухаючи загального голосу, усунув дотодішню раду — et quidam iuniores ex communitate ad reformandum Rplcae statum lecti, як каже Длугош¹⁾.

1) V, 214.

463384.

Сї *iuniores*, як поясняє автор „*Sejmików ziemskich*“, то були репрезентанти дрібнійшої шляхти¹⁾. Се було в половині падолиста. Сї „молодші“ порадики ставлять і ухвалюють таке: Аби з усіх земель королівства селяне духовні та королівські давали від лана по 24 гр., селяне-ж, що належали до шляхти, по 12 гр. Так само й усі духовні й церковні особи повинні віддати половину доходів з бенефіцій. Отся постанова на стілько ріжнить ся від голосу краківської шляхти, що намісць державців королівських дїбр обтяжує головнo духовенство.

Ту ухвалу, що Длуґош називає „*popularia magis quam regia decreta*“, оповіщено з наказом, аби духовенство давало половину доходів і по 24 грошів від лана під загрозою кари. Тут вийшла, як каже Длуґош, *improba deformitas et rusticana temeritas*, що пятнувала королівське імя, бо накладено податок на слуг божих не в формі просьби, а самовільним наказом (*imperiosa autoritate*) немов на яких купних невільників і слуг, не тямлючи про давні привілеї та права духовного стану²⁾.

Слова Длуґоша мусимо вважати за голос усього духовенства. Значить, воно стало в міцну опозицію до такої новини. Вплив і вага його були надто міцні, аби можна було сповнити ухвалу, не вважаючи на його голос.

Під впливом духовенства на загальнім з'їзді, що відбув ся в початку січня в Пйотркові, взято назад ске ухвалу „серед наріканя біскупів на кривду, тягар і утиск, на великий сором тим, що те постановили“³⁾.

Аж після сего знесеня стали далі радити про пруську справу. Поперед усього ухвалили загальний похід на весну. З другого боку бачили, що пруська війна скінчилась би инакше, як би можна заплатити хрестоносцьким наємникам плату, що їм належала ся; вони обіцяли, що зараз покинуть хрестоносців і віддадуть кріпости, що їх боронили, між иньшими і Мальборґ. Супроти повної недостачі грошей у скарбі, духовенство і пани, що тільки що кидали громи на шляхту за таку сміливу ухвалу, мусїли вдоволити ся лишень моральною сатисфакцією, відкинувши накидане їм податків — бо самі мусїли вернути ся до ірудзбондської ухвали. Отже ухвалено податковий внесок: аби на державні цілі зложено половину у всь-

¹⁾ Павіньский 86.

²⁾ Длуґош V, 215.

³⁾ V, 218.

ких чиншів і дібр катедральних костелів (за згодою біскушів) і дібр королівських та шляхотських (*militum*)¹⁾.

Наємникам треба було виплатити 437.000 зл., з чого шляхта й міста пруські обов'язалися заплатити половину²⁾. Тож не виходило нічого иньшого, як тільки предложити повниший проєкт до ухвали загальному соймови. Він був скликаний в початку вересня 1456 у Пйотркові³⁾. Але сойм не дав остаточного рішення, а лише видав загальні зариси податкової ухвали, решту же віддано земським соймникам⁴⁾.

Головні статі пйотрковської ухвали такі: накладається податок на всіх пралатів, баронів, духовних і сьвітських, усіх шляхотних землян і всі стани в висоті половини всіх їх чиншів і се мають зложити в день св. Мартина.

Далі настановлено збирачів у землях: ленчицькій, сєрадзькій, познанській, каліській, гнєзненській і дано їм деякі інструкції що до податкового поступованя.

Нарешті звернулись до єпископів, аби й вони дали якусь частину своїх десятин. Стало на тім, що гнєзненський архієпископ і вроцлавський єпископ були з'обов'язані зложити половину доходів і грошевих десятин (*decimarum fertonalium*), познанський єпископ половину чиншів і третину десятин.

Повторено, що всі духовні пралати, більші й менші мають дати половину з усіх своїх бенефіцій і служебщин по таксі на день св. Мартина. Тільки сказано в пйотрковській ухвалі — решту віддано провінціальним соймникам, з котрих новокорчинський соймик мав зібрати ся на день св. Ядвіги (15 жовтня 1456), а для Великопольщі в Колі в дві неділі пізніше. Під розсуд дано поперед усього: 1) справу про довги (*pro debitis*), чи від них має бути взятий податок, 2) чи признати королеви з огляду на його потреби (*visis suae serenitatis magnis necessitatibus*) подимне того року, на що пйотрковський сойм згодив ся, 3) чи з загального податкового обов'язку не треба виняти добжинської землі (ті урядників і шляхту), бо вона здавна має шкоду від неприятелів і завше готова йти на війну. Ся остання справа очевидно належала до кольського з'їзду.

1) Длугош V, 222.

2) Длугош V, 229; пор. Павіньский 90.

3) Длугош 228.

4) Бандке 294.

Взагалі всі пралати, барони й суспільність тих частин Польщі (Великопольщі) — сказано в кінці ухвали — мають платити половину чиншів укупі з усіми духовними й світськими урядниками земель краківської, сандомірської та люблинської; бо вони що до себе згодили ся на сей податок і зобовязали ся спонукати до того загал шляхти (*communitates*) малопольської в Корчині.

Тут маємо цікавий випадок, що послі, або краще репрезентанти одної провінції дають податкову обіцянку як за себе так за всю свою частину, репрезентанти же другої ледви в своїм імені годять ся на те. Се наслідок недостачі мандату. Як бачимо, справа віддана провінціяльним соймам тільки з огляду на малопольську шляхту.

Провінціяльні сойми відбули ся в свій час. У Великопольщі справа, як уже було зазначено на пйотрковськiм соймі, не мала трудностей. Инакше було в Корчині. Зібрана тут шляхта земель малопольських і руських хотіла з сеї нагоди покористувати ся, аби добути від короля признане певних привілеїв, що доповняли-б нешавські, в справі залежности загального походу від згоди шляхти, в чім Великопольща мала користнійше становище¹⁾. Казимир мусів піддати ся: На сам перед він видав особний привілей для Руси, де потверджує всякі дотодішні права (*jura, privilegia, literas et munimenta*), віддає суд в часи проїздів королівським місцевим судям, забороняє старостам забирати силою шляхотських підданих, увільняє усю шляхту від мит за власні товари і т. д.²⁾

Такий привілей одержала спеціально Русь; видано й загальний малопольський привілей, де між иньшим запевнено, що король не буде скликати загального походу без попереднього скликання сойму земель краківської, сандомірської, руської та подільської. Під такими умовами ухвалено податок по проекту пйотрковського сойму³⁾.

Духовенство, пани і шляхта були обовязані дати половину своїх чиншів; нечиншова шляхта 12 гр.; солтиси, війти (*advocati*), що мали чинші — половину їх; солтиси і війти, що обробляли лан по 12 гр.; вільні слуги (*servi liberi*) — 12 гр.; усі вірителі — половину річних доходів, дідичні мельники — 12 гр.; мельники, що віднаймали млин — 6 гр.; селяне, що від трох років сидять на волі, платять від лану 12 гр. в підмогу своїм панам (*dominis suis*

¹⁾ Павіньский Sejm. ziem. 92—3.

²⁾ Бандке Jus pol. 292—3.

³⁾ *ibidem* 296—7.

in subsidium); усякий иньший кметь від лана — 12 гр., теж у підмогу; всі міщане і городяне від усього свого майна рухомого і нерухомого від гривни по 2 гр.; купці, місцеві й чужі, теж від кожної гривни маєтку — по 2 гр.; нарешті Жиди — по 4 гр. від гривни.

Такий розклад податків малопольської ухвали. Як бачимо, старалися захопити ним усі тодішні стани і то переважно в напрямку доходів, для міщан — маєтковім. Перевершенє не мале: усі що мають чинші, давали 50% доходів, а з майна по $4\frac{1}{6}\%$ (жиди $8\frac{2}{6}\%$). Ще одно мусимо тут піднести. Властиве були тут оподатковані: шляхта, духовенство, міщане, вільні селяне; селяне-ж з тимчасовою волею і піддані причиняють ся лишень до 50-процентового доходного податку своїх панів. Самий пйотрковський проєкт був такий, бо в нім нема згадки про селян.

Тепер обернім ся до ухвали кольського з'їзду, що в богатых точках ріжнить ся від новокорчинського¹⁾.

Духовенство, пани і шляхта дають половину своїх доходів; шляхта без селян від лана — пів гривни; солтиси від лана 12 гр.; вільні слуги 12 гр.; вірителї половину річних доходів; від кожного вітрового млина по єго вартости 2 гр.; від вітрового млина (хто відваймає?) по 4 гр.; кождий кметь від себе 1 гр, він же від жінки 1 гр.; подібно-ж загородник від себе й від жінки по 1 гр.; слуги й невільники (двірські й фільваркові?) по 2 гр. від кожного вярдунку (12 гр.) своєї платні; міщане і городяне від гривни майна 2 гр.; купці норимберські і взагалі чужі 2 гр. (місцеві купці певне підходять під попередній роздїл); Жиди від гривни по 4 гр.; кождий мущина або жінка, що живуть у містї, платять від особи 1 гр.; кождий учитель школи (magister scholae) шестину своєї платні (salarii); від ґрунту, що дає престації (comprestatur) половину цїни, і нарешті зазначено, що порожні ґрунти (mansı deserti) увільнені від податку²⁾.

Як бачимо, великопольська ухвала не мало ріжнить ся від малопольської ухвали: Поперед усього безчиншова шляхта платить тут два рази висший податок, бо пів гривни, себто 24 гр.; податок солтисів нормуєть ся виключно ланом, а не чиншом; при оподаткованю зважено на оцінкову стопу; селяне піддані та загородники платять податок від голови і то безпосередно, як за себе так і за жінку: селяне, що сидять на волї дочасній тут не зауважені; далї

¹⁾ Рачинський Codex dipl. Maior. Pol. 175—9.

²⁾ Що до добжинської землі, то сойм не прихилив ся до проєкту пйотрковського сойму, бо пазначив там збирачів.

потягнуто тут фільваркову службу до доходного податку майже 17% (1666); в містах окрім маєткового податку бачимо й поголовний; нарешті й на учителів наложено доходний податок 17%. В Малопольщі міста полишає ся королеви, тут настановляють і для них збирачів.

Для огляду кладемо побіч себе обі ухвали.

Оподатковані	Великопольща	Малопольща
Пралати, панове й шляхта	половину чиншів	половину чиншів
шляхта, що селян не має	24 гр. від лана	12 гр. від лана
солтиси (війти), що мають чинші	—	половину чиншів
солтиси (війти) з лапу	12 гр.	12 гр.
вільні слуги	12 гр.	12 гр.
вірительі	половину річного доходу	половину річного доходу
млинарі дідичі	2 гр. від гривни вартости вітрака (4 $\frac{1}{6}$ %)	12 гр.
млинарі, що віднаймають	4 гр. від вітрака	6 гр. від млина
селяне на волі від 3 літ і піддані	—	12 гр. від лана
кметь, загородник і їх жінки по	1 гр. від особи	—
слуги	16.66% своєї платні	—
міщане й купці	2 гр. від 1 гривни вартости майна (4 $\frac{1}{6}$ %)	2 гр. від 1 гривни вартости майна (4 $\frac{1}{6}$ %)
Жиди	4 гр. від 1 гривни вартости майна (8 $\frac{1}{3}$ %)	4 гр. від 1 гривни вартости майна (8 $\frac{1}{3}$ %)
всждий чоловік і жінка у місті	1 гр. від особи	—
учитель	$\frac{1}{6}$ платні	—
за рілю ¹⁾ , що приносить престації	половину з них	—

¹⁾ запевне у місті.

Як бачимо, зроблено сям разом незвичайне податкове з'усилє, наложено на всякі стани високий податок в напрямку головнo до-ходовім і вартостнім. Сей момент мусимо вважати дуже характер-ний в польських середніх віках, яко прояв прямованя до рівно-мірного оподаткованя всіх класе. Які були головні мотиви такої ве-ликої переміни? Пани королївська рада робили з неминучої потреби, маючи на оці скінченє пруської війни, шляхта же радо піддала ся тому податкови, одно, через те саме, а друге, признаючи що він розложений справедливо. Аджеж вона сама зробила в тім напрям-ку внесєнє. Дотодішні податки тяжили лише на селянах, а дрібній-ша шляхта дуже тратила через їх збідніє, бо фільваркова господа-рка була ще нерозвинена, так що головний дохід шляхти були чинші. Колиж наложено загальний маєтково-доходовий податок, шляхта не могла сему спротивляти ся.

При сій нагоді сама приходить нам думка, чи супроти такої податливости шляхти не можна було-б в ту хвиту завести справж-ньої реформи в системі оподаткованя і на будучину, не ограничу-ючи ся лише одним роком? Не кажемо, аби можна було наложити сталий податок на шляхту, бо тодішній дух часу сього не дозво-ляв, лишєнь аби шляхотський податок зробити чимсь звичай-ним, не виїмковим, не так, аби ми вже від другої пол. XVI ст. ніде вже більше його не подибували. Мусимо признати, що хвиля була відповідна, за теж, що її не використано, треба подякувати побіч иньших обставин і воєнній ситуації і бракови відповідної сили чи здібности у Казимира Ягайловича.

Розбираючи справу сього податку, мусимо звернути увагу на єю небувалу доси двоєстєть ухвал. Хоч уже в попереднім році великопольська ухвала проходила без огляду на малопольську, то тепер побіч окремих універсалів знаходимо чималі ріжницї в по-датковій стопі і в самім оподаткованю. Ся незалежність одної ча-стини від другої визначає ся в тім часі дуже сильно, хоч незабаром будуть проявляти ся ознаки солідарности між шляхтою Велико-польщі і Малопольщі.

Як було сказанв попередю, сей податок викликаний був належно-стю наємникам хрестоносцїв, що для самої Польщі виносили коло 220.000 зл. Здавало ся-б, гроші зібрані з тих податків повинні-б були вистати. Тим часом щож воно виходить? В осєни того самого року великопольські шафарі віддають Червонці зібрану з податків суму 25.000 зл.¹⁾ Суми малопольських податків не знаємо. В усякім разі

¹⁾ Длугош V, 236.

більшої суми від названої не зібрано — значить, не вважаючи на таке податкове з'усиле в'яким способом не можна було покрити видатку, тим більше, що по корчинській ухвалі частина тих грошей мала бути видана на викуп Освенціма¹⁾. Червонка за одержані гроші (не вчисляючи другої половини, що припадала на Пруси), віддав Мальборг, і Казимир урочисто в'їздить туди в середу по зелених сьвятах 1457²⁾.

Але незабаром, як каже автор „Sejmików ziemskich“, Сизифів камінь з таким трудом двигнений, скотився швидко на давнє місце³⁾. Мальборг через слабу оборону підняв бунт і ледви в 1460 р. його втихомирено зовсім. Супроти таких подій мусли ужити й оружної польської сили. Великопольща таки в кінці 1457 р. згодила ся на загальний похід⁴⁾. Зараз відбув ся і загальний з'їзд у Пйотркові (25 листоп. 1457), на котрий із Мало-польщі прибули лише єпископ і каштелян. Бо шляхта була занята обороною проти незаплатених наємників, що руйнували краківські землі⁵⁾.

Отже знову порушено в Пйотркові думку заплатити наємникам податками (грішми з податків). Малопольської шляхти ані панів не було, тож Великопольяне усунули сю справу до кольського сойму⁶⁾. Дня 13 грудня зійшов ся малопольський сойм у Новім Корчині, явив ся король тай репрезентанти великопольського сойму⁷⁾. Малопольяне кинули ся на короля, звалюючи всю вину невдачі на його бездарність. Навіть допевняли ся від короля, аби йменував їм окремого губернатора, та король на се не згодив ся⁸⁾. Кінець кінців у таку критичну хвилю годі було ухвалити що-небудь инше, як лише наложити податок 12 гр. від лана (розуміється селянського). Ся ухвала дотикала обох частин (per universum Regnum), мабуть Великопольща на кольськїм соймі згодила ся на сей податок і такуж прихильну відповідь принесено до Корчина.

У Великопольщі зараз у початку 1458 р. стала подвійна ухвала податкова і військова. Що до податку то се лише доповненє ухвали

¹⁾ Бандке 300.

²⁾ Длугош V, 248.

³⁾ Павіньський 95.

⁴⁾ Длугош V, 258.

⁵⁾ *ibidem* 252—3.

⁶⁾ *ibidem* 259.

⁷⁾ *ibidem* 260.

⁸⁾ *Omni morte amarius ducebat.*

кольсько́ї або красше корчинської з осени 1457, хоч не виключеній здогад, що Великопольща не перевела корчинської ухвали, тож в 1458 р. порушено її на ново в ширшій формі. Що до Малопольщі, то не маючи захованого податкового універсалу, не можемо сказати, чи вона лишила ся при осінній ухвалі, чи ухвалила нову, як Великопольща.

Придивім ся статям кольського сойму¹⁾.

Гнезненський архієпископ обовязав ся дати зі своєю диецезією 1060 зл. вроцлавський єпископ так само 260 зл. познанський 560. За те шляхта, що йшла в похід, обовязала ся не робити шкоди церковним маєткам. Від кожного осілого лана королівського, церковного, шляхоцького і т. д. має бути зложенний податок 6 гр.; так само й кожний солтис від лана 6 гр.; вільні люде, що мають ґрунт, від него 6 гр.; від кожної коршми в селі 1 гр.; дідичні мливарі від гривни купної суми млина $\frac{1}{2}$ гр.; від кожного недідичного водяного млина від кожного колеса 6 гр.; від такогуж вітрового млина 2 гр. Державці й посідачі королівських дібр та духовні четвертинну чиншових доходів; земляне, що дають гроші на процент, від кожної гривни 6 гр.; земляне, що не мають підданих — від кожного плуга по 2 гр. Міщане й городяне, церковні й світські — від кожного огорода або посілости по купівлі або оцінці від гривни $\frac{1}{2}$ гр.; міщане, що орють поле від него 6 гр., за те вони вільні від повисшої оцінки. Так само і люде вільні чи то через пожари, чи осаджені „новім корени“, що живуть по містах, від кожного лана (6 гр.?), тіж, що не мають поля, від гривни купівлі реальности платять $\frac{1}{2}$ гр.; але вийнято тих, що погоріли того самого року або оселили ся на новім корени.

З иньших распорядків кольських статей піднесемо тут той, аби повисші дачки взято наперед з дібр королівських, духовних і світських панів, і аж опісля від решти шляхти.

Збирачі, звісно, теж іменовані були земські.

З показаного више розділу бачимо, що хоч оподаткованє не є загальне до того, як ухвали з 1456 р., а про те звязок очевидний, бо тут старають ся наложити податок на всі стани в напрямку лановім, доходівім і маєтковім. Державці королівських дібр дають 25% доходів, а духовенство певні з гори означені суми. Податкова стопа взагалі знижена на половину попередної, і навіть низше.

¹⁾ Рачинський Cod. dipl. 179—181; Бандке Jus. pol. 304—305; що до дати документу пор. Павинський Sejm. ziem. 97 нот.

Причина сему найперше та, що рівночасно ухвалює ся загальний похід великопольської шляхти, через те для рівноваги податкова стопа мусіла бути знижена. З сего бачимо, що загальна податкова ухвала з 1456 р. не була викликана одноразовою потребою, а що серед шляхти тоді був нахил до таких податкових реформ.

Великопольське військо не дивигнуло ситуації і кроку на лїпше. Супроти того треба було знов думати про підмогу. В маю 1458 р. король скликав загальний сойм до Пйотркова. Тут найперше ухвалено загальний похід з земель усеї держави¹⁾. Друга ухвала дотикала плати претенсій пруським наємникам, що мучили краківську землю. На се призначено, як каже Длугош, податок 12 гр. від лана і певні міські оплати²⁾.

Що до сеї податкової ухвали, то воно трохи непевно. Ми не знаємо, чи ся ухвала ланового податку (*ex fertionibus totius Regni et civitatum exactione*) дотикала всеї Польщі, чи лише малопольської землі. Дуже імовірно, що се не була нова податкова ухвала, а розуміли тут виплату зібраних податків по попереднім ухвалам (груд. 1457 і почат. 1458) — значить, се було-б би лише оновленє їх³⁾.

По сьому король став з великим військом облягати Мальборг, але робив се так нездатно, що шляхта серед нарікань на короля покинула табор і вернула ся домів.

Натуральним ходом справ треба було обернути ся по дальшу підмогу до соймикової шляхти. Великопольща знов попустила королївським бажанням і поклала оружну силу, але вона, не вдїявши нічого, вернула ся в осени того самого року. Се викликало ще більшу знеохоту. Посеред того скликано сойм у Пйотркові, де король мусив з уст сендомирського старости Ритванського вислухати острі закиди проти себе за недбалість і безрадіність. Король обороняв ся, що він тому не винен, що скарб порожний, а без того він нічого вчинити не може⁴⁾.

Але в сю пристрастну хвилю присутні на соймі пруські послы звернули увагу шляхти на біжучу справу, себто на пруську війну. Ухвалено податок по 6 гр. від лана⁵⁾. Але і сим разом малопольська шляхта, немов для того, аби показати свій верх в теперішню хвилю,

¹⁾ Длугош V, 268.

²⁾ *ibidem*.

³⁾ Павіньскій 69 пот.

⁴⁾ Длугош V, 295.

⁵⁾ Длугош V, 296.

не дала дозволу на таку ухвалу, а відклала остаточне признание податку для соймників. Провінціальний сойм скликано на день св. Катерини (25 лист. 1459) до Нового Корчина¹⁾.

Про той сойм та про великопольську ситуацію Длугош не згадує, мабуть не сталось ухвали. Бо вже 6 грудня 1459 король скликав генеральний сойм до Пйотркова²⁾, де прийняв подані йому 12 статей, а за те йому признано чималу грошову підмогу: 12 грошів від лапа, осьму частину всіх чиншів і податок на кушців та ремісників³⁾. Повної податкової ухвали не маємо, але з оповідання Длугоша бачимо, що теперішній податок усе ще держить ся в границях загального податку, бо обтяжена і шляхта доходовим податком 12·5%. Той самий уділ несли й духовні⁴⁾. Близший розклад був певне такий самий, як в ухвалах з р. 1456 і 1458. До такої ухвали люде прихилили ся найперше через часову вдачу польської зброї в Прусах⁵⁾ та через догоду амбіції шляхти. Длугош запевняє, що сею ухвалою всі воїтники в Прусах так були врадувані, що добровільно продовжили речинець виплати платні. Війну ведено далі щасливіше. В серпні 1460 р. Мальборг уже на завше перейшов у польські руки.

Хоч добуто Мальборг, а про те воно остаточне завойоване не пішло так легко. Вийшло, що шляхотське військо не спроможне добувати менші городи. Тому в р. 1461 появляється нове внесенє ланового податку в висоті 12 гр. Але в таборі стала ся така ухвала: Аби можна було тримати 2000 платних воїників, що могли-б і зимою вести війну, накладає ся податок на всю шляхту 5 гривен від 100 гривен доходу. Загал зібраної шляхти згодив ся на такий податок, але протестували, як могли, пани, вважаючи сей податок надто важким⁶⁾. І справді, зваживши високу стопу й міру податку, треба було надіяти ся, що будуть обтяжені головно богачі. Більша частина шляхти була в такім виїмковім стані, що усувала ся від сего податку. Поза тим навіть узагальненє його в формі 5% доходу було лекше від попередніх, де вимагано 50%, 25% або 12·5%.

Діяльність наємного війська переконала всіх, що воно користнійше скріпляти наємників, як бороти ся шляхотським військом.

¹⁾ Длугош 296.

²⁾ Длугош 298.

³⁾ *ibidem*, Akta grodzkie i ziemskie VI N. 33 — порука короля про свободу від податку для Руських земель.

⁴⁾ Длугош 298.

⁵⁾ *ibidem*.

⁶⁾ Длугош V, 1461, уст. 9, ст. 329

Через те в 1462 р. знов ухвалено 12 грошовий податок від лана¹⁾. У Длугоша не знаходимо згадки про сой податок, хоч він зазначає поміч духовенства на воєнні цілі: гнєзненський архієпіскоп скликав на 5 вересня 1462 р. в Калішу синод, де по просьбі короля признано *subsidium charitativum* для пруської війни в висоті 6 грошів від гривни²⁾.

З сеюж податковою ухвалою вяже ся очевидно й постанова мита для міст королівських, церковних і євїтських. Се видно з письмєнного акту, що видав король у Черняві 1462 р., де шляхта вимусила від короля урочисту записку, що на соймі в Корчині акцизу постановлено за добровільною згодою і духовного і шляхотського стану, що на далі ні в чім не буде він уймати їх прав і привілеїв, а до того, що їй буде брано, доки їм схочеть ся. В разї невдоволення пралати, пани й шляхта на загальнім соймі можуть здержати збір мита, і король не буде тому противити ся³⁾. Отже можемо виводити, що повисший податок був ухвалений на тїм же корчинськїм соймі (аналогічно — в Колі)⁴⁾.

В кінці квітня 1464 відбув ся корчинський сойм, де король подав внесенє про загальний похід, але намісць того ухвалено податок по 12 гр. від лана, коршми і млина⁵⁾.

Просив король відтак у Великополян загального походу, одначе вони відповіли королеви, що зроблять так як у Малопольщі та ухвалили замісць нього 12 грошовий збір⁶⁾. Через недостачу звісток у Длугоша, годї судити, чи ся ухвала зовсім відповідала малопольській, себто чи взято тут і млини та коршми, що зрештою дуже ймовірно.

В 1456 і дальших роках, як ми бачили показала ся, між обома головними частинами Польщі відрубність, повна незалежність одна від другої. Тепер же помічаємо прямуванє до солідарности, коли Великополяне заявляють королеви, що як Малопольща не ухвалила загального ополченя, а збір, то й вони так роблять.

¹⁾ Павіньський 105 нот.

²⁾ Длугош V, 357.

³⁾ Павіньський 105 нот.

⁴⁾ Під 1463 р. знаходимо згадку про якийсь, не поданий близьше збір податку в землі бжеській і куявській для війни (*pro stipendiatorum per nos nunc susceptorum conservatione in terris Sujaviae pro reprimendis hostibus*, каже король в поручї з 7 груд. 1463, — Vol. leg. I, 202). Се бачить ся лише провінціяльний збір.

⁵⁾ Длугош V, 388.

⁶⁾ *ibid.* 389.

Се зближене частин показало ся на другий рік більше. Через те, що нагло стало потрібно податкової підмоги, Казимир не скликав перше пйотрковського сойму, а просто обернув ся до ново-корчинського з'їзду (в пол. мая 1465), куди й покликано заступників великопольської шляхти. Тут згідно ухвалено 12 грошовий податок від лану; на всі міста (*nullo excerpto*) наложено збір 4 гр. від гривни. Речинець виплати призначено через два місяці, день св. Маргарити. Рівночасно ухвалено, аби Великополяне поспішили оружно під Хойніце, через те унято їм податкового тягару до половини, себто 6 гр. від лана¹⁾. Що до міського податку, чи його зменшено на половину, не можемо сказати, бо се залежало би від того, чи міста теж мали поставити який контингент оружних, чи ні²⁾.

Ще раз у найблизшій році (1466) стало треба ся грошевої помочи. В другій половині марта стала на пйотрковськїм соймі податкова ухвала: 12 грошів від лана і млинів і від тої шляхти, що не мала селян; до того на міщан наложено 2 грошевий податок (роз. від гривни маєтку) і одноразову акцизу. Було признане *subsidiū charitativum* і від духовенства³⁾.

При сїй нагодї шляхта хотїла нагадати королеви, що не вважаючи на такі часті податкові ухвали, вони всі лише добровільні, через те Малополяца добуває собі тут заноруки, що сей податок ніяк не буде обмежати її привілеїв⁴⁾. Таку саму поруку дістала мабуть і Великополяца.

Дня 18 вересня піддали ся Хойніце⁵⁾, чим скінчили ся воєнні заходи та почали ся переговори про згоду, що скінчили ся в Торуню 8 жовтня 1466⁶⁾.

Тринадцятилїтня пруська війна скінчила ся, що правда, досить щасливо, але плоди її ледви відповідали величезним зусиллям, що муєла зробити Польща підчас її веденя. Причина тому була:

¹⁾ Длугош V, 410.

²⁾ Під 1465 р. кнець квітня, треба згадати і провінціалну податкову ухвалу Руських земель на львівськїм соймику (Дл. V, 410): руська шляхта чимало терпіла від Андрея Одровонжа, воеводи і руського старости; на її жалоби, король усунув його, але на руських замках тяжили суми в користь старости. Тодї шляхта в один голос ухвалює 12 грошевий податок і по волови від кожного жильця тих земель (*proportio focus et familias habentibus*). Добули 20.000 зл. тай увільнили ся від Одровонжа.

³⁾ Длугош 430.

⁴⁾ Cod. epist. 1, XV ed. Sokolowski et Szujski I, 1876, 2, N. 201 стр. 230.

⁵⁾ Длугош V, 453.

⁶⁾ Длугош 457.

недостача військових здібностей у короля, незвичайно непрактична організація збройної сили і нарешті пущений стан державного скарбу. Другий некорисний бік міг би бути усунений, як би не третій. Вічна недостача грошей не дозволяла тримати більшої наємної армії. До того на кождоразову грошову підмогу треба було згоди шляхти, що тим знекувала чим раз більшу перевагу над королем. Протягом 13-ти років майже рік-у-рік ухвалювано надзвичайні податки. „Коли-б можна було обчислити ті всі гроші — каже А. Павіньський — що їх ужито протягом 13-літньої війни, то з податків ухвалених соймаками, то взятих королем позичок на застав коронних дібр, жуп і мит, певне вийшла би страшенно велика сума, якої не прожерла ніяка иньша війна, що коли небудь вела Польща протягом XV і XVI ст.“¹⁾

Кинувши оком на податкові ухвали від 1455 до 1466 р., бачимо високе й широке оподаткованє. Нерада королівській радї шляхта в таборі під Грудзьондзом поклала податкову ухвалу, що була радикальною переминою в дотодішній системі оподаткованя, звалюючи головний тягар на багате духовенство. Правда, ту ухвалу взято назад, але вплив її видно вже в найближшій році (1456), коли в обох частинах уставлено загальний дохідовий податок, розділений на всі стани. В 1457 р., правда, стає ухвала в давніших ланових формах, але вже на другий рік (1458) кольська ухвала дуже зближена до ухвал 1456 р. Такий самий широкий характер має піотрковська ухвала з 1459 та з 1461 р., — ся остання звернена виключно проти багатих панів. Три дальші ухвали 1462, 1464 і 1465 зменьшують дещо свої рамки, але остання з 1466 р. розширяє ся до розмірів більше-менше загальної ухвали.

Становище шляхти супроти королівських привертів є більше, навіть зовсім прихильне в Воликопольці, менше же в Малопольці, що старає ся при тій нагоді зискати якийсь привілей. Але взагалі треба сказати, що шляхта протягом того часу показала себе дуже патріотичною, розуміє ся — по своєму, обертаючи всі сили на воєнні цілі. В тім періоді податкових ухвал (не вчисляючи провінціальних) переведено було взагалі 9, усі загальні для обох частин, тільки ухвала з 1458 р. обняла мабуть лише Великопольщу.

* * *

¹⁾ Sejmiki ziemskie 110.

Торунською згодою пруська справа не була ще совсім полагоджена. Полишила ся значна частина незаплатеної платні наемним полкам, що не вважаючи на часті податкові ухвали, ані на королівські довги, ніколи не була сповна заплачена і претенсії наемників росли з дня день. Після скінчення війни сї наемники почали сильно допевняти ся заплати. На провінціяльних соймах, що відбули ся 18 квітня 1467 в Корчині і Срждодзі, шляхта противила ся новому податкови на ту ціль, і справу відложено до найблизшого провінціяльного сойму в Корчині¹⁾. Сойм відбув ся (в серпні), але з незвістних причин податкова справа, бачить ся, не прийшла на чергу, в усякім разі не була ухвалена²⁾. Се свідчить про тверду опозицію шляхти. Се була дуже неполітична поведінка; поки йшла війна, шляхта досить часто признавала потребу і призволяла на податок; тепер же, коли війну скінчено навіть корнетно, не хотїла бачити сеї потреби, не дбаючи зовсім про наслідки незаплати наемникам. Була вона, так сказати, по природі коротковора. Хотїла вона немов піметити ся на королеви за його буцїм то помилки, а сю пімсту важко було виконати перед тим серед воєнних обставин, хоч була до того охота³⁾.

Але не було иньшого способу покрити той доконечний видаток, окрім податку, тож на другий рік (1468) король поновив свій проєкт на малопольськїм з'їзді в Вислици, що відбув ся в кінці червня⁴⁾. Але тут стало ся то само, що перед тим у Колї: заявлено королеви що хоч признають доконечну потребу податку, а про те не можуть зробити сего без удїлу великопольської шляхти; отже треба відложити справу до загального пїотрковського з'їзду, а на него мають прибути два делегати з повноміцію призволити на податкову ухвалу⁵⁾.

Така постанова могла виходити як з новопробудженої солідарности обох частин, так і з охоти протягнути справу. У Великопольщі справа повернула ся так само, себто її відложено, та не на пїотрковський з'їзд, а другий кольський, що прзначено на вересень. Не знаємо, як рішено справу в Колї, бо не маємо про те згадки.

¹⁾ Длугош V, 479.

²⁾ Павіньскій 111—112.

³⁾ Під 1467 р. є слїди збору в ленчицькій землі акцизи (czisza) за згодою шляхти, добровільність котрої потверджує Казимир 28 червня 1467 (Див. Рикачевскій Inventarium privilegiorum 321).

⁴⁾ Длугош V, 510.

⁵⁾ Длугош V, 514.

Аж у жовтні скликано генеральний з'їзд до Пйотркова, одначе послі заявили, що до ухвали податку не мають ніякого наказу від соймиків. Зроблено лише тільки, що назначено речинець на провінціяльні з'їзди: для Великопольщі на 30 листопада¹⁾, для Малопольщі на 8 грудня²⁾.

Як пішов кольський з'їзд, не знаємо, але заступники Великопольщі явили ся на корчинськім з'їзді, що відбув ся в день Непор. Зач. Пр. Д. М.³⁾. Після довгих нарад признано відповідним ухвалити загальний (на всю державу) лановий збір по 12 гр., податок від млина й коршми, але з тим застереженням, аби половину з того, т. є. 6 гр. платили дідичі. Се було дуже розумно, бо після так частих податкових ухвал селяне певне попали в дуже важкий стан. Але вона була лише формально розумна, бо, як пише Длугош, мало хто зі шляхти додержав сеї умови, а увесь тягар звалено на селян, котрим тоді незвичайно давали ся в знаки ще й елементарні нещастя⁴⁾.

З королівської запоруки зберегти свободи міста Кракова, даної 18 січня 1469, виходить, що й міщанство взяло уділ в тім податку в стопі звичайно практикованій, себто по 2 гр. від гривни рухомого й нерухомого майна⁵⁾.

Але взагалі, доходи зібрані з того податку не відповідали висоті довгу наемникам. Король обернув ся ще до духоренства з просьбою підмоги, навіть скликано заходом прімаса синод до Ленчиці, але не знати добре, з яким успіхом⁶⁾. В усякім разі грошова потреба перейшла і в бюджетову позицію 1470 р.

14 жовтня того року король зумів на малопольськім з'їзді в Корчині спонукати шляхту ще до одної податкової ухвали⁷⁾. Малополяне хотіли се вчинити вкупі з заступниками Великопольщі на загальнім з'їзді у Пйотркові⁸⁾. Але нарада проектови великопольська шляхта зовсім не прибула на него⁹⁾, і сим знов покориувала ся малопольська шляхта, аби добути від короля як найбільші користи. Закинено королеви, що вже 23 роки панує над По-

¹⁾ Павіньскій 114 пот.

²⁾ Длугош V, 516.

³⁾ ibidem.

⁴⁾ Длугош V, 517.

⁵⁾ Codex dipl. civ. Cracov. ed. Piekosiński I, 251.

⁶⁾ Павіньскій Sejm. ziem. 114—115.

⁷⁾ Длугош V, 543.

⁸⁾ ibidem. Згадка в листі Длугоша: de finali solutione eorum stipendiorum (Cod. epist. XV. T. I, 246.

⁹⁾ Длугош 543.

ляками, а доси не потрердив їх прав і привілеїв урочиство (sigillo maiestatis), ідучи під лад Литвинам. Руські землі домагали ся оборони проти Татарів. Король подав ся. Він обіцяв вволити бажанням шляхти, що й додержав, видаючи 20 листопада 1470 два привілеї, один загальний, як у 1452 р., другий детальний, де зазначено виразно добровільність усіх надзвичайних податків¹⁾. Шляхта в подяку за те ухвалила (розуміє ся, в границях Малопольщі) 12 грошовий податок від лана та міський збір (певне в звичайній стоці 4·16%). Речинець зложити податок призначено на 21 падол. 1470²⁾.

Просили підмоги і в духовенства, але рішучої згоди не було (pollicitum magis quam decretum)³⁾.

Лишало ся ще спонукати до згідної ухвали великопольські землі. В половині грудня відбув ся з'їзд у Колі, де Казимирови повело ся спонукати неряду шляхту прийняти внесок, по всій імовірности подібний до пйотрківської ухвали⁴⁾.

Таким епільоом скінчила ся пруська справа. Час поміж 1466—1470 відмінний дещо від попереднього і політичною ситуацією, і становищем головних законодатних властей, себто шляхти. Вона після війни стає в сильну опозицію супроти короля і раз-по-раз відкидає податкові проекти, хоч вони були не менше доконечні як попередні. При тім показує ся солідарність обох частин в відмові податкових ухвал. Особливу увагу треба звернути на перемену становища великопольської шляхти, що підчас війни корила ся королеви, тим часом як малопольська показувала свою неохоту до короля і перед тим, словом і вчинком.

З розглянених ухвал треба піднести ухвалу з 1468 р. Тут у перше признано потребу спільного двигання тягару селянином і його паном, хоч зрештою з недодержування сеї ухвали вийшло, що в обох випадках були оподатковані 12 грошовим лановим селяне, а 4·16%-вим маєтковим збором міщане.

¹⁾ Cod. epist. XV. I, 246, 248. Rykaczewski Inventarium privil. 179.

²⁾ Длугош V, 543.

³⁾ Длугош V, 543.

⁴⁾ Длугош V, 553.

IV.

(1471—1479).

Династична політика Казимира Я. Стан скарбу. Справа наємників. Ухвала податкова в Колі та Корчині р. 1472. Корчинська т. р. Податкова ухвала в Опатовці 1474. Податок на оборону Руських земель 1476. Податок з 1478. Акциза з р. 1479. Податок і *subsidium charitativum* духовенства т. р. Застави. Проект публичного скарбу і план військової реформи в 1477 р.

Тепер обертаємося до другого періоду правління Казимира. Здобувши, хоч після дуже важких трудів і з порушенням королівської влади, Пруси, він звернув очі в той бік, де міг надіятися піднесення могутності свого дому, на внутрішні політичні відносини сусідніх держав — Чехії та Угорщини.

В Чехії запанував тоді Юрій з Под'єбранду, але він мав проти себе кріпку паргію. Вона обернулася до Казимира з пропозицією чеської корони його синові Владиславу. Польський король був дуже обачний, може аж до недбалства, так що Матій Корвин з'умів його перебігти і стати небезпечним навіть для Польщі, захопивши Шлезк і Лужиці. Аж смерть Юрія (1471) присилувала Казимира взяти участь в чеських справах. В Кутній горі вибрано Владислава чеським королем, поминувши Матію, і Казимир на те призволив. В тім самім році другий син його, Казимир, іде на Угорщину по корону св. Степана, на зазив ворожої Матієви партії. Сей другий похід скінчився дуже сумно, можна сказати соромно. Чеська справа пішла трохи ліпше, але треба було чималої підмоги Владиславу від батька. В 1474 р. король з загальним походом пішов на Шлезк проти Матію, але не досягнув нічого, протинно мав утрати. Владислав мусів у 1479 р. зробити звістну згоду в Оломунці. Напружені відносини між Уграми і Польщею рішила аж смерть Матію (1490), Владислав лишився без супротивника, і навіть сів на угорським троні.

Після сего загального огляду зверхніх справ, подивімся, що робить ся в нутрі, спеціально в яких відносинах до тих подій стоїть тодішнє оподаткованє польської людности.

Для досягнення династичних цілей Казимира треба було наємного війська. Відки йому заплатити? Державний скарб, як ми вже мали нагоду перекопати, був у найгіршій стані, не лише дякуючи господарці за Владислава Варненського, але й пруській війні, що як змії ненаситний пожирала всі скарбові доходи. Застави, відпродуванє доходів із жуп наперед, суми на митах

зовсім не вели до лішого. Ми мали нагоду переконатися, як важко було після зроблення торунської згоди заспокоїти таку доконечну потребу, як заплата платні наемникам. Не вжеж мало бути ліпше тепер, особливо супроти особистої королівської полїтвкї? Король просто не сьмів просити в шляхти підмоги на такі цілі. Тим треба подекуди оправдати Казимира за його повільність, чи як хто назве, нездатність.

Зараз після вибору королевича Владислава на чеський трон (1471) він мусїв підписати з'обовязанє, що заплатить усї довги чеського королївства, що тяжили на коронних маєтках, котрі там були в подібнім станї як у Польщі. В кінці липня Владислав пішов у Чехію, взявши з собою 7000 їздцїв і 2000 двірської піхоти¹⁾. Але грошей узяв так мало, що не в станї був сповнити з'обовязаня²⁾. В тїй потребі польський король ханав ся за застави: „будучи в не-малїй потребі“ він узяв позичку у вроцлавського єпископа, давши йому в застав, яко забезпечку вірности, поральне з землі Серадзької і Ленчицької, заставив у краківського єпископа соляні жупи на Русі, львівське мито й иньші доходи. На друге споряженє королевича теж треба було чїмало, що король певне поповнив новими позичками та заставами³⁾.

Справи Казимира йшли досить щасливо. В тїм самїм роцї угорська партія непрхильна Матїєви, предкладає угорський трон другому королеви Казимирови⁴⁾. Аби запомагти другого сина, король, за недостатчею засобів, відкликав частину Владиславового війська і післав її на Угорщину. В початку жовтня 1471 рушив королевич Казимир, тоді 14 літній, із Сонча на угорський бік, в товаристві 12 тисячного війська⁵⁾.

На такі великі видатки король не міг найти иньшого жерела як позички й застави. Між иньшим він заставив велицькі і бохенські жупи за 13000 дукатів у радників і міста Кракова, як се бачимо з письменного акту⁶⁾. Хоч не маємо тут иньших жерел а про те річ певна, що лише так король приходив до грошей.

Зараз у початку 1472 р. королевич Казимир вернув ся з Угорщини без нїякого результату, і навіть надїї. Не лише угорські пани не

¹⁾ Длугош V, 555.

²⁾ *ibid.* 556.

³⁾ Павівський 125.

⁴⁾ Длугош V, 557.

⁵⁾ *ibidem.*

⁶⁾ *Cod. dipl. Crac. I, 256.*

дали йому підмоги, але й власне військо покинуло його, через недостачу платні¹⁾. Вернувши ся, сї наемники домагали ся заплати того, що їм належало ся. Через недостачу грошей у скарбі, вони кинули ся грабувати духовні маєтки, головне краківської дієцезії. Безкарність доходила до того, що пять сот церковних сел вони пограбували до тла²⁾.

Король не бачив тепер иньшого виходу, як обернути ся до шляхти по грошеву підмогу. В 1472 р. відбув ся загальний з'їзд у Пйотркові, але не ухвалено нічого рішучого, а відложено справу до провінціяльних сеймів у Колі й Корчині³⁾. 5 квітня відбув ся новокорчянський з'їзд і тут король просьбами та напорами (*magna prece et instantia*) спонукав зібрану шляхту ухвалити податок по 12 гр. від кожного зайнятого лана. Так само зробила і великопольська шляхта⁴⁾.

І духовенство всіх чотирох дієцезій взяло сим разом уділ в публичнім тягарі, в висоті половини доходу т. зв. папської такси, крім краківського клеру, що обовязав ся певне через те, що був покривджений наемниками, лише 37·5%, себто 9 шкойців від гривни⁵⁾.

Після збору вийшло, що сеї грошевої підмоги не стає, наемники грабували далі і, як пише Длугош, навіть шляхта приставала до них і під їх видом займає ся розбишацтвом⁶⁾. Треба було знов просити. Шляхта на стілько позволяла на збір, на скілько справа дотикала її стану, а зовсім не дбала про династичні інтереси короля, як не була їм противна. Через те новий проєкт стрінув труднощі. Вісім днів натискав король на малопольську шляхту в Новім Корчині (від 29 вересня 1472), аж нарешті з бідою дістав дозвіл на податкову підмогу 6 грошів від лана⁷⁾, але під тою вимовою, що в найблизші три роки поральне не буде збирано. Се була радше позичка як податок. Король прийняв сю умову з застереженем, що буде вільно йому на генеральнім з'їзді в Пйотркові просити окремого від подимного податку⁸⁾.

¹⁾ Длугош V, 560.

²⁾ Длугош V, 566.

³⁾ *ibid.* 567.

⁴⁾ *ibid.* 567.

⁵⁾ *ibid.* 567.

⁶⁾ *ibid.* 567.

⁷⁾ Длугош V, 572.

⁸⁾ Павіньский Sejm. ziem. 138—9 нот.

Справді, на піотрковеськім соймі в початках листопада 1472 р. король виступив з проєктом податку і від шляхти 6 гр. від лана, від духовенства 12 гр. від гривни доходу (25%). Але внесення не прийнято, усунено його до провінціальних соймів, хоч рівночасно ухвалено післати 10.000 дукатів Владиславови до Чехії, як він просив¹⁾.

Корчинський з'їзд стояв імовірно на давній ухвалі²⁾. До Кола поспішив король особисто, і тут може признано податок без відшляблення на поральне.

З податкових універсалів доховав ся лише малопольський³⁾, через те про великопольську ухвалу годі сказати щось ближше.

Обернім ся до новокорчинської ухвали: Кождий селянин дає від лана 6 гр.; так само з міських ґрунтів, де нема міського податку, 6 гр.; кождий землянин, що не має чиншових селян, 6 гр.; кождий солтис і війт від лана 6 гр.; від міського дідичного млина від гривни вартости 1 гр.; від сільського дідичного млина від колеса 6 гр.; від найнятого млина (*de molendinis manualibus sive annalibus*) 6 гр.; від дідичної коршми 6 гр.; від найнятої коршми 3 гр.; з руд від колеса 12 гр.; Волохи від сотки овець 6 гр.; руський піп 8 гр. Речивець зложеня означено на день св. Мартина (11 падол. 1472).

Як бачимо, оподатковано виключно селян, безчиншову шляхту і тих міщан, що орють поле. При солтисах зазначено виразно, що як який солтис або війт має чиншових селян, то є вільний від того податку.

Увагу нашу звертають в сій ухвалі три оподатковані сторони, що в дотодішніх ухвалах (на скільки їх знаємо) не виступали, себо руди, Волохи і руські попи. Під Волохами треба розуміти головно карпацьких гірняків, що годували вівці і сиділи звичайно на волоськім праві. Що між оподаткованими бачимо й руського попа, се річ звичайна, бо низше руське духовенство що до правно-суспільного становища не багато різнило ся від селянина.

На що вжито зібрані з податків гроші, не знаємо докладно, в усякім разі що напасти наемників не переставали, тож бачить ся, що їх претенсій зовсім не вдоволено. Значну частину збору вжито може на підмогу Владиславови.

¹⁾ Длугош V, 573—4.

²⁾ Sejm. ziem. 139 нот.

³⁾ Бандке Jus pol. 311 з датою 4/X 1472.

Відносини з Уграми були напружені. Казимир задумав загігну діяльність против Угрів, аби тим способом не мати прикрих наслідків війни, веденої в границях Польщі. Виступаючи з таким пляном, король ставав перед соймовою шляхтою та старався спонукати її до податкової ухвали на ту ціль. По довгих заходах плян повівся в часті. Малопольща на з'їзді в Опатовці (в початку 1474 р.) признала 6 грошовий лановий збір: але, як каже Длугош¹⁾, усе те, як і багато інших спасених плянів та ухвал, не було сповнено, дякуючи вниманню короля й непослухови шляхти.

Великопольська ухвала в сій справі нам не звісна (і взагалі Длугош розказує докладніше про Малопольщу). Що справа повернулася там певне, як у Малопольщі, переконує нас те, що вже в червні відбувся загальний з'їзд у Пйотркові, де постановлено залишити збір, а натомість спорядити загальний похід²⁾.

Ся акція закінчилася великою невдачею, так що король відтепер покинув династичну політику. Тепер обіймає шляхту холодна байдужність до короля, хоч діяльність її, поперед усього на податковім полі, мусіла бути доконечна, з огляду і на напружені відносини з Уграми, і на ворожі заходи містра хрестоносців, що не хотів покоритися Казимирови.

В 1475 р. віддав Казимир дочку свою Ядвигу за Юрня, баварського князя, і дав їй віна 100.000 зл.³⁾. Такої суми годі було набрати з королівських доходів, отже король вивінував дочку певне позичками. Король старався покрити сї довги новим збором. На з'їзді ради в Серадзю (11 листоп. 1475) король обернувся з податковим внесенем (12 гр. від лана) до великопольських радників. Вони відповіли, що без малопольських сенаторів не приймають сего внеску. Покликаних малопольські сенатори не хотіли прийти ані на сей, ані на другий з'їзд (6 грудня) „добре тямлячи, що на них іде ненавистний і фатальний тягар“⁴⁾. Таким способом убито справу.

Коли на другий 1476 р. треба було доконче боронити Руські землі від Турків, малопольська шляхта без ваганя ухвалила 4 грошовий збір від лана⁵⁾. Великопольща зробила се залежним від

1) Длугош V, 598.

2) *ibid.* 607.

3) Длугош V, 634.

4) Длугош 635.

5) *ibid.* 648.

малопольської ухвали, та хоч тут податок ухвалили, великопольська шляхта не ввела в жите ухвали.

Коли в 1477 р. цісар Фридрих просив від Казимира 4000 війська проти Матія, шляхта не хотіла ані служити без платні, ані дати податку. В кінці грудня ще король відбиваєть ся до малопольської шляхти в Н. Корчині за податком, одначе відмовлено йому¹⁾. Зараз другого року (січень 1478) зібрав король загальний з'їзд у Пйотрків, але задля неохоти шляхти відложено податкову справу на соймки²⁾. Сї згодили ся на податок³⁾ у висоті 12 гр. з лану: Малопольща в початках марта⁴⁾, Великопольща в незнанім близше часі. Лишень познанська шляхта, від проводом Войтїха Гурского, каштеляна лендзкого й старости вшовського з товаришами, відмовила виплати сього податку⁵⁾.

Коли відносини з хрестоносцями та їх прихильником вармійським біскупом були напружені й заповідали війну — тоді з початком 1479 ухвалено вибрати акцизу (*czisza*) зо всіх міст королівських, церковних і шляхотських. Се було постановлено на соймках і загальнім соймі⁶⁾, однак з незнаних причин король ще раз скликав з'їзд у Ленчицю, де остаточно признано податок⁷⁾. Щось близше про сей податок годі нам сказати, бо ніякий до того документ не переховав ся.

Дохід з тої акцизи був призначений на заплату наємникам проти ордену. Мабуть за мало зібрано, бо вже того самого року ухвалено (*consentiente universo regno*) на війну 12-грошовий лановий податок, збір із міст, городів і *subsidium charitativum* від духовенства⁸⁾. Сей податок був імовірно ухвалений з кінцем 1479, але вже того року не вибрано його, бо після повороту наємників годі

¹⁾ Длугош V, 666.

²⁾ Длугош V, 667.

³⁾ *ibid.* 668 *etsi universae terrae R. P. fertones laudassent.*

⁴⁾ Д. 666. Ся ухвала, хоч уміщена під р. 1477, належить певно до марта 1478. Дата в *Corpus jur. pol.* Бальцера (231) хибна.

⁵⁾ Длугош V, 668. На стор. 674 читаємо у Длугоша, що на пйотрковськїм соймі в маю 1478 „признано всімці 12-грошовий податок із цілого королівства“ (*fertones sibi ab universo regno solvi aegre in eum annum obtinuit*). Одначе се не якась окрема податкова ухвала, зазначена тут остаточно виплата згаданого висше податку в королівські руки.

⁶⁾ Длугош V, 682—5.

⁷⁾ *ibid.* 685.

⁸⁾ V, 695.

було їх оплатити під зиму (ad tempora ageta) з того податку¹⁾, за те наємники почали грабувати, найбільше церковні добра, так завзято, що по словам Длугоша плач пригнетених доходив до Божого престолу²⁾. Чи вибрано вкінці згаданий податок, докладно не знаємо, дуже ймовірно, що супроти напастей наємників зібрано його весною нового року.

Появилась ще нова грошова потреба, заплата відшкодованя Ордену в сумі 11.000 зл., але вже король не сьмів просити у шляхти податку і обмежив ся позичками та заставами³⁾.

З кінцем р. 1479 король кинув Польщу на довший час, аж на 4 роки виїхав у Литву.

Усі згадані внутрішні випадки залежні від зверхньої політики короля. Він починає сю династичну політику власним коштом, але невдача угорської виправи спроваджує напасти наємників і за тим потребу податкової ухвали (два рази в р. 1472). Шляхту трудно намовити до того, бо причиною тут особисті пляни короля. Тому то й осейний податок з р. 1472 веть радше позивою á conto трилітнього подимного як податком. Невдача воїнного походу проти Матія так знеохочує шляхту, що вона відмовляє оплати посагу дочки короля. Оборона Руських земель забрала 4-грошовий податок з р. 1476, тільки з Малопольщі, друга половина відсунула ся. В р. 1478 відтягають ся знов земля познанська. Коротка війна з Орденем викликала дві податкові ухвали (1479): міська акциза, відтак 12-гр. лан. податок, міський збір і subsidium духовенства. Характер усіх тих ухвал відмінний від тих, що були в часі пруської війни: податкова стопа спадає і напрям оподаткованя повертає до давніх форм. Лишень духовенство два рази (1472 і 1479) приймає податок, зрештою оподатковані селяне, міщане й безчиншова шляхта.

* * *

Переглянувши податкові ухвали поміж 1472—1479, задержимо ся дещо довше на році 1477. В квітню сього року відбув ся сойм у Пйотркові — і тут порушено дуже важні справи що до податкової та військової організації, і їх годі перейти мовчки, хоча у Длугоша вони не нашли ніякого відгомону.

¹⁾ Длугош V, 695.

²⁾ *ibidem*.

³⁾ Від руської шляхти, що була собі відложила 4000 зл. з податкових грошей на оборону своїх країв, взяв Казимир сю суму через поручильників, а сим за те заставив замок, город і місто Сандомир (Sejm. ziem. 142—3).

Прямоване до реформ на сих двох полях, прокидало ся, як знаємо, вже скорше. Вийшло воно мабуть від загалу шляхти. Хоч в кінці 60-их і протягом 70-их років стремління ті не були голошені й не відбили ся на ніякій податковій ухвалі, котрі сходять до давійшої міри, перед р. 1456, то все таки подія на соймі 1477 переконує нас, що були й тоді люде з тверезою гадкою і політичним розумінням. Тяжкий рух державної машини в часі пруської війни, неповодження з Матієм муєли показати хибність державного устрою Польщі та зродити пляни реформи. До того небезпечність зі сторони Турків була важним поводом, аби подумати над поправою скарбовости. Від кого вийшов новий плян, годі знати, імовірно тісного круга королівських дорадників, може з самої ініціативи Казимира. Що се було тісний круг показуєть ся з того, що Длугош про се нічого не згадує.

Досеть, що задумано витворити публичний скарб (відмінний від надворного), куди по всяк час прибували-б доходи. Проект в тім напрямі зложений з двох частин: перша подає гадку загального податку надзвичайного й одноразового, друга пропонує повсечасний податок до публичного скарбу¹). Головні пункти першої частини ось які:

1) від кожної гривни річного доходу — 2 гр. (від 1 гр. — 1 денар); 2) з кожного чиншового ґрунту — подібно ($4-5\frac{1}{2}\%$); 3) чинш має розуміть ся не лишень у грошах, але й у натураліях (збіже — *ser*) — 2 гр. від гривни вартости збіжа й меду; 4) так само з продажу риби; 5) солтиен й війти мають давати також 2 гр. від гривни за ґрунт оцінений відповідно хлопським ґрунтам; 6) така сама часть доходів з млинів (евентуально чиншів, як млин віднаймаєть ся); 7) що до Волохів, пустих сел і руських полів то визначене для них висоти податку полишаєть ся знавцям відповідних околиць (*locorum periti*); 8) шляхотські двірські ґрунти (досі зовсім вільні від податків) мають бути поділені на лани й відповідно хлопським чиншам оцінені, опісля від гривни — 2 гр.; 9) уставляєть ся міська оплата (*schos*) і чонове; 10) від чиншів на відеркауф (*redemptio vudercaffii*) той сам $4-5\frac{1}{2}\%$; 10) вкінці зазначаєть ся, що висота ся може бути в міру потреби подвоєна, ба навіть потроєна. На сїм кінчить ся перша частина.

¹) Cod. epist. XV, I, 275—7. Modus instituendi tributi, quod omnes ex aequo contribuere deberent, ex omnibus censibus pecuniariis et frumentariis caeterisque proventibus ad defensionem regni contra infideles.

В другій половині говориться про конечність утворення публичного скарбу, куди би звільна й поступово (*paulatim ac successive*) збирали гроші. До того скарбу мають вливати: 1) податок з двірських ґрунтів способом наведеним вище під 8; 2) частку десяти духовенства в тій самій висоті (2 гр. від гривни).

З того бачимо, що податок згаданий в першій половині мав характер одноразовий, останні-ж два уступки накладають повсечасний річний податок на шляхту й духовенство.

Проект сей, виходить ясно, був дуже щасливий, бо уймав частку скарбу означені на завсіди рами, що більше відповідали сучасним вимогам і клали основи тривкої скарбової організації на майбутнє. Тому сам був він щасливий, але доля його як раз протилежна.

Хто й як його відкинув, годі знати. Опір найшов сей проект певно у шляхти й духовенства. Свобода двірських ґрунтів від всяких податків була тоді при користних торговельних відносинах причиною зросту фільваркового господарства; чи всемогуца шляхта хотіла-б добровільно ставити тому богаченю заборони?

На тім самім соймі в р. 1477 розбирали також инше внесення, що мало переіначити подекуди польську військовість¹⁾. Мала бути утворена наємна армія. На неї призначено 12-грошовий податок з лану, розложений сим способом: кметь платить 6 гр., король віддає подимне (*de quo nec magnum evenit commodum*), шляхта-ж і духовенство опускає кождому кметеві 4 гр. — так отже кметь дасть 12 гр.

Се внесення найшло таку саму долю, як попереднє. Замість того прийнято в сїм році инший спосіб організації армії, що оснований на давнім загальнім шляхотським війську²⁾. Дарма було силуватись на реформи, шляхта станула вже на такім становищі, що добровільно уступити з нього не хотіла. В трицять літ близько потім зміцнить вона свою підставу так, що всі плани реформи річні посполитої XVI ст. полишають ся без успіху.

¹⁾ Cod. ep. XV, I, 277.

²⁾ Vol. leg. I, 277.

V.

(1480—1492).

Податок в р. 1481 на заплату наємників. Зверхній блеск. Оборона східних земель. Податок на сю ціль в р. 1485, 1487, 1488. Податкове внесене в р. 1489. Опозиція Великопольщі. Відповідь кольського сойму королівському послови. Податкова ухвала в Колі. Чопове в Малоопольщі. Податкове внесене короля 1490. Відповідь сніду духовенства. Додаток: грошова система.

Сумний досвід невдач і неохота були певно причиною, що король виїхав у Литву й так довго там перебував. Шляхта цілий той час увільнила ся від просьб і силувань короля в справах податків. Одначе наємники не були ще цілком заспокоєні й тому шляхта з власної ініціативи постановила в р. 1481 12 грошовий податок із селянських ланів і невелику оплату з міст¹⁾. Пригадуємо собі, що нема докладної звістки про те, чи податок ухвалений в р. 1479 був вибраний чи ні, тому сей податок або був назначений замість тамтого або, що більше ймовірно, збору з р. 1479 не вистало і ще раз коштом селян і міщан увільнила ся шляхта від напастей наємників.

Хоч як невідрадіні були внутрішні відносини Польщі, то все таки має вона в той час славу могутчої держави. Тоді запанував острах на Сході перед Турками і в тім то страху молдавський господар складав в р. 1485 ленний поклін Казимирови в Коломиї. До того ще вибір Владислава на короля угорського в р. 1490 підносить блеск ягайлонської династії. Тимчасом грошові клопоти, позички й застави йдуть по давньому²⁾. Хоч, як ми бачили, шляхта була дуже неохоча, то однак від повороту короля з Литви соймники постановляють податки один за одним. В р. 1484 (кінець) з powodu нападу Турків на Волощину був наперед з'їзд у Пйотркові, з початком 1485 в Корчній (29/I) та Колі (9/II), де постановлено 12-грошовий податок на молдавську виправу³⁾. Такий самий податок наложено в початку 1487 на виправу татарську, що закінчилась звітною побідою королевича Ольбрахта під Коєстрином⁴⁾. В р. 1488 подибуємо новий податок 12 гр. від лана⁵⁾, за що король потвердив права й привілеї Великопольщі⁶⁾.

¹⁾ S-ymiki ziemskie 143.

²⁾ Павіньский 146. Раз навіть король пайшов себе в так прикрім положію, що за згодою своєї жінки Блєсавети заставив коло р. 1485 її атласовий, перлами прикрашений убір у кравієвських міщан за суму 2000 зл.

³⁾ Павіньский 147.

⁴⁾ *ibidem*.

⁵⁾ Павіньский 147.

⁶⁾ Jus polonicum 321.

Труднійше пішла справа в р. 1489. На з'їзді в Пйотркові (кон. серпня, поч. вересня) просив король о новий податок. Заступники Малополющі прийняли внесенє, протестовали Великополяне, тому справу віддано ще соймакам. Наперед відбув ся з'їзд великопольський¹⁾. Туди послав король свого заступника, що мав подати внесенє. Тому послови, Янови, великопольська шляхта дала докладну, дуже інтересну відповідь²⁾.

„Пане Яне — читаємо у відповіді — тяжко нам пристати на сей податок, бо 1) не знаємо, як та справа буде полагоджена в Малополющі, боїмо ся сею ухвалою зразити собі братів Малополянів; 2) сї податки обіцяють нам завсїди спокій, тимчасом маємо вічну війну (тут вичисляеть ся цілий ряд неправд, насильства та розбоїв, що чинить військо на маєтностях, найбільш духовних, так що запанувала повна анархія); 3) тому вкінці, що зраджено наші права й вільности й не бачимо ніякої оборони від короля“.

Вкінці призволяють по податок, але під умовами: а) як на се згодить ся Малополюща; б) податок має бути вибраний не скорше як від дня св. Мартина (12 пад.), аби можна було знати гадку другої частини держави³⁾; в) шкоди й занехая з тої причини мають бути нагороджені, „інакше з того податку — так постановлено — нічого не буде“.

Дальше визначено евентуальний спосіб збору й назначено збирачів і спосіб орудуваня грішми. Що до останнього застережено: хоч у внесеню сей податок був назначений на оборону руських земель, та інакше зробити вони не можуть, не вважаючи на прихильність руським братам, як полишити право орудуваня грішми добрій волї депутатів, сїж в порозуміню з „молодшою братнею“ мають передовсім мати на увазі інтереси земель великопольських. Вкінці призначають ся по 5 гривен з податку на днети для 14 послів, що прийшли на кольський сойм.

Після всіх тих умов розложено наперед чоповий податок сим способом: 1) від бочки (vase) пива в місті 7 квартирників для збирача 1 гр., до каси райців на оправу міста (pro reformatione civitatis) 1 кв. ;

¹⁾ Що до часу в сїм місци нема згоди. В Cod. epist. I надруковані обі ухвали (малопольська 304—6, великопольська 306 і далі). Перша має дату: Пйотрків падолист 1490, друга: коло 1490. Обі дати недокладні. Перша радше падол. 1489 (Павінський ст. 150 кладе на поч. 1490) — друга (за Павінським) 20 жовтня 1489.

²⁾ Cod. ep. I, 306—309.

³⁾ Сей речинець служить доказом, що малопольська ухвала станула десь у початку падолиста 1489, коли вже до 12/XI Великополяне мають про неї довідатись. Нема оже потреби відеувати єю ухвалу аж на рік 1490, як се чинить Павінський.

2) від шівкуфка вина 1 зл. 28 кв. (від куфи саремської подвійної);
 3) від барилки ліпшого вина (*malmatici et italicis*) 1 орт 7 кв.;
 4) від бар. простого (*simplicis*) вина 2 гр. 2 кв.; 5) від бочки
 (*vase*) меду 2 гр. 2 кв. Що до міського податку, то визначено його в звичайній висоті $4 \cdot 16 \frac{1}{10}$ себто 2 гр. від гривни маєтку. Лишень у с'їм однім випадку збір віддано цілком в руки короля.

У Малополющі тим часом не було опору, на оборону проти невірних визначено податок від напиків „в цілій державі“ (*per totum regnum*)¹⁾: 1) від бочки (*actuali, tunna, kloda*) проданого пива належить ся чопове 6 кв.; від великої бочки (*magnum vas alias bezcky*) 4 гр., залежно від того кільки містила; 3) від куфи вина 2 зл. угор. (від шівкуфка половину); 4) від барилки (*barilis*) вина мальмазийського (*sive graeci sive italicis*) 1 орт.; 5) від колоди меду 2·5 гр.; до кожного гроша має додатись ще один кварталник *pro reformatione civitatis*. Далі визначено збірчачів (*collectores*), подано їм докладні приписи поступованя²⁾.

Порівнюючи обі розглянені ухвали, бачимо передовеїм, що малопольська має вузший закрій, бо обіймає лишень чопове, великопольська чопове й міський податок. До того й висота великопольського податку дещо висша від малопольського³⁾. Що до

¹⁾ Cod. ep. XV, I, 304—6. Сей висказ (*per totum regnum*) показує, що тут вже була відома постанова кольського сойму. Висказ сей мож пояснити ще тим, що Малополюща прийняла першу редакцію ухвали в Пйотркові. Так було-б оправдане датуване сеї ухвали редакцією *Codex-у epist.*: Пйотрків, не так як хоче Павіньський: Корчин.

²⁾ Гроші мали бути зложені в руки кштелянів (крякв'язького й сандомірського), а сї разом з воеводами мали орудувати в порозуміню з королем (*cum scitu et intelligentia ser. dom. regis*). Їм поручено також близше означити ціну оподаткованих товарів.

³⁾ Зіставленє обох ухвал:

Від	Великопольща	Малопольща
бочки пива	7 кв. +1 гр. +1 кв.	6 кв. — + 1 кв.
великої бочки пива	—	4 гр. + 4 кв.
куфи вина	2 зл. + 56 кв.	2 зл. уг. + 64 кв.
барилки ліпшого вина	1 орт. + 7 кв.	1 орт. + 7 кв. (?)
барилки простого вина	2 гр. + 2 кв.	—
бочки меду	2 гр. + 2 кв.	2½ гр. + 2 кв.
одної гривни майна	2 гр.	—

Ся таблиця не подає однак докладної різниці, бо тут побіч різниці грошей треба мати на увазі неоднотайність міри. Про грошову систему диви на ст. 47.

пільших ріжниць, що належать до податкового поступованя, буде понизше мова.

Ще одна характерна подія з останніх літ панованя Казимира Ягайловича.

З кінцем р. 1490 або початком 1491 король звернув ся до шляхотських соймаків з просьбою податку на незвісну близше ціль. Рівночасно просив удуховенства помочи. Шляхта відкинула внесене, духовенство-ж зібране на синоді на поч. 1491 дало таку відповідь королеви¹⁾: „Минулого року виложили ми в. к. м. через п. Вешінка й доктора Бокенча тяжкі й не до витриманя блуди, що їм духовенство зарадити не зміє. (Тут вичислено всі надужитя в річах католицької віри). Обіцяно нам реформу, і досі нічого не знаємо крім письма писаного до старостів, що нічого не помагає. Ми тоді були заповіли, що як поправи не будемо бачити, то ледви чи духовенство на будуще призволить на податок. До того воно чує себе звязаним поведінкою, що ніколи нічого не ухваляло й не виконувало без порозуміння з земською властю (terra). Тепер не признано в. к. м. земського податку. Самі (духовні) не хочуть давати початку в тій справі, бо й так земська шляхта часто їм закидає, що вони причина їх утисків. Зрештою не мають ніякої запоруки, що їх не стріне щось подібне, як було описано на кольськім соймі²⁾, тепер по повороті наємних військ з Руси. Остання причина відмови, справа десятин, була вже ширше виложена послови³⁾“.

Як бачимо з сеї відповіді синоду, то польське духовенство цілком не було прихильніше королеви, як шляхта. Се мож було добачувати в оповіданях Длугоша, котрого погляди могли б ми узагальнити і розтягнути на ціле духовенство. Вже й у відповіді кольського сойму (1489) видно було сильний протест духовенства проти короля за шкоди від наємників. Тепер ся солідарність духовенства зі шляхтою дуже виразно виступає в рішучій заяві, що без згоди соймакової шляхти не приймуть ніякого податкового внесеня.

Протягом часу межи 1480 і 1492 чи радше 1489, бо в останніх трох роках годї віднайти яку згадку про податкову ухвалу, пять разів, як здаєть ся, ухвалено надзвичайний податок. Перший раз (1481) на заплату наємників, опісля на зміцнене окраїнних земель

¹⁾ Codex epist. XV, 309. Responsum sinodalis d. regi in causa contributionis.

²⁾ Алюзия до опису кривд (1489), що духовенство терпіло по своїх маєтностях від наємних військ.

³⁾ Се належить певно до кількарразових змагань короля забирати в духовенства десятини.

проти Турків й Татарів. За мало маємо відомостей, аби можна про перші чотири щось ближше сказати, бо з р. 1480 Длугош, найважніше жерело, кінчить свою Історію Польщі. Були се звичайні 12 грошові ланові збори, окрім р. 1489, де головний тягар упав на міста в формі чопового й міського податку (сей останній лишень для Великопольщі). Чопове доторкувало села о тільки, як падало на ниво продаване в сільських коршмах. Ухвали відбувають ся, скільки знаємо, без великої опозиції, лишень в р. 1489 великопольська шляхта й духовенство дали дозвіл на податок під дуже тяжкими вимовами, чим стало ся, що ухвала властиво не сходила ся з своєю метою. Раз лишень, скільки знаємо, відкинула шляхта й духовенство податкове внесенє (1491) і то в такій формі, що показує, як король в старости, при кінці життя був сим станам немилый, так само, може й більше, як у давніших літах. Сила й значіне упревілейованих ставів показали ся тут дуже різько й давали міцну запоруку на будуще, що не повернуть з добутого раз становища, але пійдуть дальше дорогою витиченою шляхотськими інтересами.

Примітка: Заки приступимо до загальної часті, муємо задля лішого перегляду й зрозуміння повизших і понизших виводів пригадати монетну систему, яка панувала за час панованя Казимира Ягайловича. Вона представляє ся так: 1 гривня (marca) = 48 грошам (grossi) = 96 півгрошам = 288 квартникам (quadrans) = 864 денарам. 1 гріш = 2 півгр. = 6 кварт. = 18 денар. Четверта часть гривни (12 гр.) зове ся вярдунок (ferro); $\frac{1}{24}$ гривни (2 гр.) має назву шкойца (scotus). Оден золотий (floreus), званий також угорським, мав в тодішніх часах вартість 30 і 32 гр¹⁾.

Б. Податкова організація за Казимира Ягайловича.

I.

Форми оподаткованя.

Брак жерел. Податки звичайні: подяме, дацини. Надзвичайні: а) податок лановий; б) доходовий від: духовенства, державців королівщин, вірителів, солтисів, слуг, учителів; в) мастковий: шос, від купців, Жидів, дідичних млинарів, Волохів; г) торговельний і промисловий: авциза, млини, коршми, руди; ґ) від голови д) від позичок; е) subsidium charitativum духовенства

На сїм місци належало-б подати докладний образ усіх родів оподаткованя, якими коли небудь в тім часї була обложена

¹⁾ Див. Piekosiński O monecie i stopie menniczej w Polsce XIV i XV w. (Rozprawy Akademii Nauk, oddział hist.-filoz. t. IX).

хоч би й одна частина тодішньої польської суспільности. Як ми вже висказали ся на вступі, аби подати докладний перегляд скарбових доходів з податку, до того за мало маємо жерел. Ближше означити зможемо лишень сї, що згадують ся в соймових ухвалах, і то не всі рівно докладно. Всі скарбові доходи, без уваги на те, хто ними завідував, можна поділити на дві головні категорії: 1) звичайних, 2) надзвичайних. До звичайних належать доходи: з королівських дібр, соляних жуї, мит, виробу монети, подимного, сталих селянських та міщанських данин. З того податковий характер мають лишень два останні роди, проте лишень про них буде тут мова.

1) Звичайні податки.

Поральне, подимне се одинокий докладно означений сталий податок. Складали його що року всі селяне, до кого небудь вони належали, чи до короля, чи до шляхти, чи духовенства. Віч починаєть ся, як вже сказано на початку, від звітного кошицького привілею в р. 1374, де визначено з кожного селянського лана кожного року 2 гр. Усі ж ґрунти, що належали безпосередно до шляхти або духовенства, були вільні від того податку¹⁾. Подимне було сталим податком до тої міри, що навіть безкороліве не звільнювало селянина від його заплати. Се також податок виключно селянський, бо й міщанські ґрунти були вільні від нього. Не знано тоді також катастральної класифікації ґрунтів, тому висота подимного (2 гр.) була завсїди однакова для всіх ланів, ліпших чи гірших. Ся несправедлива система удержала ся в Польщі по всі часи, хоч політики XVI ст. остро виступали проти сеї хибн (Modrжевский *De emendanda republica*).

Та хоч се був сталий податок, рік-у-рік збираний, то однак загальний державний дохід з нього мусїв бути незначний, коли так часто бували потреби надзвичайних податків. До того він ішов виключно в руки короля, на його особисті видатки, тому то в пляні реорганізації армії в 1477 р. сказано, що з подимного не великий хосен (*non magnum evenit commodum*)²⁾. Збір подимного і нагляд над ним були в руках королівських урядників, звичайно старостів³⁾.

¹⁾ Див. Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje* za Stefana Batorego (*Źródła dziejowe* t. VIII) ст. 392.

²⁾ *Cod. epist.* XV, I, 277.

³⁾ Див. розпорядженє в справі збору подимного в „*Aktach grodzkich i ziemskich* XV, N. 2000.

Інші повинності селян були різнородні, але сї вже йшли в руки їх зверхника-дідича. Таким паном хоч був король (в королівщинах), то все таки сї повинності належть відділити від подимного. Подимне був податок публично-державний, інші-ж данини виходили з підданських взаємин селянина до пана. Безперечно, що вже й у тім часі була більша частина повинностей, що їх докладний розмір знаємо пізнійше, як чинші, стація, десятини, збіжева данина, бараняча, волова, медова і т. н. і т. н. З тих усіх повинностей при ухвалях надзвичайних податків згадують ся: чинші, медова та збіжева данина (*sep*)¹⁾, костельні десятини, одначе без подання висоти. Десятини бували двоєкі снопові й грошові. Згадують ся саме грошові²⁾. Міщане підпадали менше-більше подібним повинностям, не так різнородним з назви (що було у селян), як що до податкованих житєвих способів (лан, дім, огород, ремісництво, купецтво і т. н.).

2) *Надзвичайні податки.*

Тут маємо на думці всі ті податки, що не були стало рік-у-рік оплачувані, але що на них за кожним разом шляхта мусїла давати свою згоду, *consensus*. Сї вже виступають у наших жерелах далеко докладнійше, тому й буде можна децо ближше про них сказати. На жаль одначе не можемо ні раз подати, до якої суми доходив збір з поодиноких податкових категорій. Тут вина в браку жерел, як державних рахунків, так теж статистичних дат.

Лановий податок (*contributio de laneis*) становить головну частину тодішніх надзвичайних доходів, тому й від нього зачинаємо. Придивимось йому з трох боків: 1) хто був оподаткований? 2) що було підставою до визначеня ланового податку? 3) яка його висота? В усіх разях, коли тільки ухвалено в нашім періоді лановий податок, падав він на селян і то рівно, чи вони належали до короля чи до шляхти чи духовенства. Під категорію селян беремо й солтисів, війтів, вільних слуг, селян і міщан на волї, всіх що мали податок з лану. Загородників і комірників не бачимо в тім оподаткованю, вони згадують ся при податку від голови.

Платили його також міщане, як читаємо в ухвалі з 1447 р.: „хто з міщан оре й обробляє лан, платить 12 гр., хто пів лана — 6 гр.“³⁾, або в постанові кольєського сойму з 1458 р.: „міщане, що

1) Cod. epist. XV, I, 276.

2) Jus pol. 294.

3) Jus pol. 258.

обробляють поле, платять 6 гр.⁴⁾. Чи до кожної ухвали ланового податку втягнені міщане, годі сказати, бо Длугош занадто загальноно переповідає податкові постанови. Здається нам однак, що кожний лановий збір обіймав і міщан. Що до них то треба ще заважити, що в разі, як вони платили ланове, були вільні від міського збору, що визначався по вартості майна²⁾. Шляхта була зі своїх особистих ґрунтів вільна від того податку, за те платила його та шляхта, що не мала чиншів себто підданих. Сей дрібний шляхотський елемент був правдоподібно кожодчасно обложений лановим разом з мужиками, хоч усього три рази (1456, 1466, 1472) згадують ся вони виразно³⁾. З лановим лучено також оподатковане сільських промислів як млинів і коршнів, з руд, від руських попів, про се буде мова низше.

Визначенє ланового податку основується на лані себто що підставою до оподаткованя є тут лан, без огляду на те, чи він більший, чи менший, дліший чи гірший. Раз, в ухвалі кольського сойму з 1458 р., зазначено, що безчиншова шляхта має зложити податок від плуга, що звичайно було в уживаню в Руських землях. Пусті лани (*mansi deserti*) були вільні від податку, лише в проєкті з 1477 р. підтягнуто й їх, але не до ланового, а до чиншового податку.

Висота ланового була в тім періоді ріжна. Найчастійше виносив сей податок 12 гр. з лану як сільського так міського. Ухвала „junior-iv“ 1455 р. наказувала, аби селяне, що належать до духовних і королівщин, платили по 24 гр. Так само в 1456 р. подибуємо в малопольській ухвалі ланове від шляхти, що не мала селян, 24 гр. Дуже часто податок сей доходив лише висоти 6 гр. Раз навіть (1476) ланове виносило лише 4 гр. Заважити треба, що безчиншова шляхта платила ланове в тій самій висоті, що селяне, раз лише, коли селяне платили 6 гр., вона мала видати 2 гр. від плуга.

Дуже характерна проява була в 1468 р., коли при ухвалі ланового (12 гр.) зазначено, що половину з того мають платити дідичі, половину селяне. Се одинокий випадок, де чиншова шляхта підпадала лановому податкови. Однак, як знаємо з Длугоша, мало хто держав ся сього наказу. Бувало також, що в сїм податку мало вже міститись поральне: так в 1447⁴⁾ воно було уміщене в 12 гр. від лана. В 1472 р. малопольське поральне забиравало властиве весь

1) Cod. dipl. Maior. Pol. ed. Raczyński 180.

2) *ibidem*.

3) Не платила його в 1472 р., бо тодішнє ланове було властиве à conto подимного.

4) Так само було в 1404 р.

лановий податок: видано 6 гр., але за те в найблизші 3 роки селяне мали бути вільні від подимного. Інтересно лишень се, як стояла справа з міськими ґрунтами? Сі були вільні від порального, отже чи з 12-грошового податку опущено їм 2 гр., про се годї знати. Мабуть не звільнювано їх, бо в 1472 р. податковий універсал вразно згадує міські ґрунти подібно ї нечиншову шляхту¹⁾.

Зіставлене веїх зібраних ланових податків за час панованя Казимира Я. представляє ся так²⁾:

Рік	Великополь.	Малопольща	У в а г а
1447	12 гр.	12 гр.	incl. подимне
1451	—	6	
1453	6	6	
1455	12	12	
1456	24	12	нечиншова шляхта солтиси, війти й у Малоп. селяне на волі.
	12	12	
1457	12	12	Великополь. непев.
1458	6 2	—	селяне нечиншова шляхта ³⁾
1459	12	12	
1462	12	12	
1464	12	12	
1465	6	12	
1466	12	12	
1468	12	12	дїдичі половину
1470	—	12	
1472	12	12	
1472	6?	6	3-річне поральне
1476	—	4	
1478	12	12	без познанської землі
1479	12	12	виплачено?
1481	12	12	
1485	12	12	
1487	12	12	
1488	12	12	

¹⁾ Jus pol. 311.

²⁾ Не вчисляємо тут ріжних провінціальних ухвал, бо про них ледви находимо згадки. Також заважимо, що зібрано тут чисте ланове, без иньших родів оподатковани, що враховувались у сю категорію податків (млини, коршми й т. д.).

³⁾ Що до податку згаданого у Длугоша (V, 268) під тям самим роком у висоті 12 гр., непевно, чи се був окремий податок.

Усіх отже ухвал ланового податку було коло 23. Сума всіх ланових податків за час панованя Казимира, які мусів селянин заплатити з одного лану, вносить у Великопольці коло 216 гр., у Малопольці 238 гр.

Доходовий податок не ограничуєть ся певним станом він загальний, обіймав рівно духовенство, шляхту, міщан та селян. Обговорюваний період тим власно характерний, що в нїм подибуємо доволі часто податок наложений на духовенство та шляхту. Се подибуємо потім ще в першій половині XVI ст., пізнійше вже ані один раз шляхтич не причиняв ся до помноження скарбових доходів. Початок сеї прояви зроблено, як знаємо, в 1455 р., коли малопольська шляхта подала умову, що тоді дасть дозвіл на ланове, як державці королївських дібр зложать половину своїх доходів. Ся вимова не вдержалась, але вже того самого року покладено в Грудзьондзу під впливом „junior-ів“ ухвалу, що духовенство має віддати половину доходів з бенефіціїв. Сю ухвалу також взято назад, всеж таки в 1456 р. видано звістну загальну ухвалу, де обложено доходним податком не лишень духовенство й державців а й усю шляхту. Подібну постанову повторено ще в 1458 р. (для духовенства й державців королївських дібр), 1459, 1461 (шляхта), 1462, 1466, 1471 й ин. (дух.). Тут треба одначе відділити податок шляхти від податку духовенства, сей другий був звичайно відокремлений від загальної ухвали, в формі *subsidiū charitativī*.

Побіч духовенства і шляхти (сама шляхта була сим податком обложена лишень раз в 1461 р.) платили сей податок також селяне: солтисн і війти, що мали чинші та слуги, а проєкт з 1477 р. згадує доходний податок від млинарів. З міщан тут вложені властиво тільки учителі, та доходи з рілі.

Визначенє доходного податку основувало ся на чиншах, платні, взагалі на грошових доходах. У духовенства під тими доходами розумілись або всякі чиншові доходи з бенефіціїв (прим. 1456, 1462) або грошові десятини (1456 на єпископів), вкінці доходи т. зв. папської такси (1471). Часто також визначувало духовенство з гори певну суму на публичні ціли (прим. 1458). У шляхти визначенє основувало ся на чиншах від селян або від позичок. Розумілись тут чинші в грошах, бо лишень проєкт з 1477 р. рад би втягнути тут збіжсєву й медову данину, продаж риб і чиншову вартість двірських ґрунтів і порожніх ланів. Сей проєкт згадує теж про чинші на відеркауф¹⁾.

¹⁾ Відеркауф (*wyderkauff*, нїм. *wiederkauf*) означало закупно ґрунтових чиншів, котре мож було відкупити. Було се щось в роді нашого заставу або секвестру, ли-

В чиншах була також підстава податку для солтисів і війтів, тих що жили не на лані, а з селянських чиншів. В ухв. з 1456 р. вони згадують ся лише в Малопольщі; видно з того, що в Великопольщі чиншові війти не подибували ся. Раз (1456) доходним податком були обложені слуги й невільники, і се на основі їх річної платні. Доходний податок від млина згадуєть ся лише в проєкті з 1477 р., запевно без огляду на те, хто був власником млина.

З міщанських доходних податків подибуємо як вже сказано, лиш податок на учителів і на ґрунти винаймлені. Підставою до визначеня податку була учительська платня й висота ґрунтової престації.

Висота доходного податку доходила найвише до 50% чиншів. Так постановили вже королівські дорадники в Ґрудзьондзу й такої висоти домагалась малопольська шляхта від державців королівщини в 1455 р. Одначе тільки раз виплатила шляхта 50% — в 1456 р., духовенство ще в 1471 р. дало 50% доходу з т. зв. папської такси, тільки краківський клер видав 37·5% (18 гр. від гривни). В иньших випадках висота податку знижуєть ся до 25% (державці королівщини і духовні в 1458 р.). Раз (1456) познанський єпіскоп мав дати попри половину чиншів лише третину грошових десятин (33·33%). В 1459 р. висота сходить до 12·5%, два роки пізнійше до 5%. Сей останній податок був наложений правдоподібно не загально в формі 5% з доходу, але близше означений: 5 гривен від 100 гривен доходу. Се виходило б з того, що загал шляхти згодив ся на нього, тільки пани заявили против. Духовенство платило ще *subsidium charitativum* раз (1462) у висоті 12·5%, в двох разях (1466, 1479) висоти його не знаємо, може була з гори визначена сума, подібно як платили єпіскопи в 1458 р. Позички були оподатковані 50% доходом (1456), то знов 12·5% (1458).

Чиншові солтиси й війти платили 50%, як се знаємо з ухвали в 1456 р. Натомісьць не знаємо докладно висоти того податку в 1459 р., бо тоді лише загально згадуєть ся про восьму частину чиншів. Беручи аналогічно з 1456 р., мусимо дійти до переконання, що й тут солтиси та війти (запевно й вірителі) платили 12·5%.

Слуги й невільники (у Великопольщі) обложені були 16·66% доходним податком, себто 1 гр. від вярдунку їх платні. Так само були оподатковані великопольські учителі, себто платили шосту часть

шень добровільного. За відеркауфом можна було й продати ґрунт, тільки що продавець міг його відкупити, що зрештою позволяєть ся і в нинішнім цивільнім праві.

платні. Обі єї категорії податників виступають, скільки знаємо, лише раз в 1456 р. З міської рілі, згаданой в тім році, що приносить політні доходи, зібрано 50% оєвідченої суми.

У проєкті з 1477 р. згадують ся ще такі доходіві податки: 4·16% і 5½% ґрунтових чиншів, 4⅙% з данин в натураліях; так само (4⅙%) солтиси з чиншової оцінки ґрунту, з продажу риб, доходу або чиншу з млинів, з панських ґрунтів оціненнх на чинш; відеркауфи 4⅙%—5½%. До публичного скарбу мав також приходитьи 4⅙% податок від духовенства.

Зіставляємо тут усі доходіві податки не вчисляючи неозначених близше *subsidi-ів charitativ-ів* духовенства:

	1456	1458 ¹⁾	1459	1461	1461	1471
Духовенство	50%	25%	12·5%	?	12·5%	50% і 37·5% пап. такси
Державні королівщини	50%	25%	12·5%	5% у гривнах	—	—
Шляхта	50%	—	12·5%	5% у гривнах	—	—
Вірителі	50%	12·5%	?	—	—	—
Солтиси і війти ¹⁾	50%	—	?	—	—	—
Слуга й невільники ¹⁾	16·66%	—	?	—	—	—
Учителі ¹⁾	16·66%	—	?	—	—	—

Маєтковий податок мав характер більше міського податку, бо з сел входили тут лише млини і Волохи. Під маєтковим податком розуміємо: 1) шое (*schos, exactio civilis*)²⁾, 2) від кунців, чужих і краєвих, 3) від Жидів, 4) з млинів, 5) від Волохів.

Шое платили всі міщане, королівські, церковні чи євітські, хто лише мав у місті дім або яку поєїлість, часом і ті що мали до часу волю. Вільні були від того податку лише ті, що обробляли землю і платили ланове³⁾. Підставою до визначеня сього збору був дім, огород, взагалі якась міська поєїлість разом з уєім рухомим майном⁴⁾.

¹⁾ Великопольща.

²⁾ Cod. dipl. Crac. I, 251.

³⁾ Cod. dipl. ed. Raczynski 180, Bandtkie Jus pol. 305, 311.

⁴⁾ Павіньський (*Skarbowość w Polsce za Stefana Batorego str. 154*) каже: „шое був вибираний з самих тільки міських нерухомотей, як нам здасть ся, домів і забудовань.

Оцінювано вартість дому, городу і ин. або доходжено, в якій ціні властитель посілість купив, опісля від тої вартости або ціни визначувано певну суму в процентах. Висота міського збору була звичайно 2 гр. від гривни майна (4·16%), один раз (1465) — 4 гр. (8·32%), за те в 1458 р. виносив сей податок (у Великопольщі) лише 1·04% себто 1/2 гр. від гривни. Кілька разів (1470, 1481) не знаємо докладно висоти. Шос ухвалювано звичайно при лановім або доходовім податку, тільки раз (1489) наложено його при чоповім (Великопольща). Тому то може бути, що в нашім огляді пропущено деяку постанову міського збору, одначе у тім не наша вина.

Купці платили маєтковий податок подібний до више згаданого. Їх ділено на краєвих і чужих (норимберґських). Краєві купці були безперечно оподатковані при ухвалі шосу, бо він обіймав рухоме й нерухоме майно. Тому в сей відділ входили-б лише чужі купці, одначе універсал (малоп.) з 1456 р. відділює звичайних міщан від краєвих купців. Тому то беремо купців як окрему категорію податників. Підставою до визначеня податку було майно, як рухоме так нерухоме, оцінювано отже й товари, що продавались по купецьких лавках. Висота податку була в 1456 р. 4·16%. Властиве маємо лише сю одну докладну звітку про купців, в усіх иньших разях вони втягнені під загальну назву міщан. Чи се було й з чужими купцями, не вміємо сказати. При податку з 1359 р. згадують ся купці, але не знаємо, чи підставою була вартість майна в грошах, чи се була звичайна акциза від товарів.

Жиди обложені маєтковим податком в 1456 р. як у Великопольщі так у Малопольщі. Висота була два рази більша як у міщан, себто 8·32%. При иньших ухвалях жиди виразно не згадують ся, але мабуть не помилимо ся, коли скажемо, що при кожній ухвалі міського збору платили його Жиди в подвійній висоті. Так отже в 1465 р. виходило-б, що Жиди платили 16·64% вартости майна, в 1458 р. лиш 2·08%.

Дідичні млини. Млинарі платили маєтковий податок лише сі, що мали власний дідичний млин (иноді, як 1472, від колеса). Віднаймлювані млини входили в иньшу категорію. Підставою до визначеня податку була вартість млина в грошах або ціна купівлі. Який се

Поборові універсали виразно про се не говорять і т. и..* Гадка ся хибна, принаймні для наших часів, бо в привілею для Кракова в 1469 р. згадують ся виразно міський збір (exactio civilis) у висоті „2 гр. від гривни рухомого й нерухомого майна“. (Codex dipl. Crac I, 251). Зрештою такої самої думки був Л(юбомірецький), автор праці *Trzy rozdziały z historyi skarbowości polskiej* (стр. 8).

був млин, водяний чи вітровий, не вважано звичайно. Висота цього податку була в 1456 р. 4·16% вартости (2 гр. від гривни), в 1458 р. (у Великопольці) 1·04% себто 1/2 гр. від гривни вартости, в 1472 р. піднеслає до 2·08% себто 1 гр. від гривни вартости. Властиво тільки в сих трох разях знаємо про млинський доходний податок дещо докладнійше, при иньших ухвалах годї подати висоту його. Звичайно оподатковувано млини при ухвалах ланового. Побіч млинів згадують ся звичайно коршми (1458, 1464, 1472).

Волохи згадують ся під р. 1472, проєкт з 1477 р. згадує про них, але не визначає податку. Запевно одначе вони були частїйше оподатковані надзвичайним податком. Се були гірняки, що випасали вівці й сидїли на волоськім праві. Одиноким їх майном були вівці, тож і підставою для визначеня податку була їх скількість. В 1472 р. платили від сотки овець 2 гр.

Подаємо низше зібране всїх по можности маєткових податків, які були в нашім періодї певно ухвалені¹⁾:

	1456	1458*)	1464	1465	1466	1468	1470	1472	1469	1481	1489*)
Міща не (шос)	4·16%	1·04%		8·32%	4·16%	4·16%	4·16%(?)		?	?	4·16%
Чужі купці	4·16%	?		?	?	?	?		?	?	?
Жиди	8·32%	?		?	?	?	?		?	?	?
Мли-нарі	4·16%*)		?					2·08%			
Воло-хи								6 гр. від сотки овець			

Торговельний і промисловий податок. Під 1459 р. читаємо в Длугоша про податкову ухвалу і в нїй про податок на купців та ремісників. Се було оподатковане напитків та иньших міських і сельських виробів. В податкових ухвалах нашого періоду не читаємо нічого близшого про ремісництво, які воно платило податки. Так само й про купецтво, бо в горі були лиш говорено про маєтковий податок купців, знов очевидно — вони мусли платити також за продавані річи, з тої то причини в сїм відділі згадуємо лише про сї

¹⁾ Що зазначено звїздкою *), належить виключно до Великопольці; непевности полищено.

категорії податку: 1) акциза або чопове, 2) коршми, 3) видержавлені млини, 4) руди.

Акциза або чопове оплачувано від виробу й продажу напитків. Сей податок уставлено кілька разів підчас панованя Казимира Ягайловича, одначе лише раз в 1489 р., маємо детальний його розклад в обох частинвах Польщі. Тут згадують ся такі роди напитків: а) пиво, б) вино, в) літше вино (*v. malmaticum, graecum, italicum*), г) гірше вино (*v. simplex*), д) мід. Визначенє чопового основувало ся очевидно на певній означеній мірі. В згаданих ухилах є згадка про такі міри: *vas, magnum vas alias beczky, maior vas alias kufka saremska, medium vas alias polukuffek, tunna, kloda, babilis etc.* Висота чопового була залежна як від напитку так і від міри. В 1489 р. пиво оплачувалось: від бочки (*vase, actuali, tunna*) у Великоп. 7 кв., у Малоп. 6 кв.; від куфи вина по 2 зл. [В. і М.]; від бочілки (*vase, kloda*) меду — 2 гр. і 2 $\frac{1}{3}$ гр.¹⁾ Що до иньших ухвал акцизи від напитків дещо ближше годї сказати, нема до того материялів. А ухвалювано її ще в рр. 1459, 1462, 1466, 1479.

Коршми відділюємо тут о стільки, скільки платили податки не від шинкових напитків, лишень як промислова цілість. Тут отже вимір був дуже простий, однак була різниця між коршмою дідичною і найнятою. По ухвалі з 1472 р. дідична коршма платить 6 гр., видержавлена лишень 3 гр. Постанова кольського сойму 1458 р. визначає від кожної коршми на селі 1 гр.; в 1464 р. висота податку з коршми доходить мабуть 12 гр.

Млини були оподатковані инакше дідичні, инакше видержавлені. Про перші була вже мова повисше, що підставою до визначеня податку на них була їх вартість. Винаймлювані млини платили певну з гори визначену суму без огляду на вартість чи ціну. Так в 1456 р. видержавлений вітрак у Великопольщі оподатковано 4 гр., два роки пізнійше 2 гр.; у Малопольщі (1456) кожний недідичний млин платив 6 гр., так само в 1472 р. Висоту податку в 1464 р. годї на певно подати.

Оподаткованє руд стрічаємо виразно лишень раз (1472), було се 12 гр. від одного колеса.

Податок від голови рідко подибуємо. В великопольській ухвалі з 1456 р. підпадають йому кметь і його жінка, по 1 гр., та кожний мущина й жінка, що живуть у містї, по 1 гр. Перші з них платили

¹⁾ Зіставленє чопового з 1489 р. на стор. 45.

лиш тому сей податок, що тоді вони були вільні від ланового, тимчасом коли пан платив доходний податок. В сю рубрику можна-б покласти також податок руського попа (1472), бо при нїм не сказано про нїяку підставу до визначеня податку.

Позички на процент були оподатковані в доходівім напрямі, про се було висше.

Subsidium charitativum духовенства хоч по формі, як було в тодішніх часах плачене, належить до ряду доходних податків, згадуєть ся тут ще раз задля свого характеру добровільного податку. Хоч воно лучить ся з иньшими податками, та заведи майже сей характер задержувало. Лише мабуть в ухвалях доходного податку subsidium char. було більш приковане до ухвали, хоч незалежність духовенства можна було пізнати з Длугошової оцінки грудзьондської ухвали (1455). Окрему форму сеї донативи маємо в кольській ухвалі з 1458 р., де єпископи платять з гори визначену суму. Вимір і висота були обговорені вже висше.

II.

Оподатковане станів.

Духовенство платить від доходу. Чиншова шляхта від чиншових доходів, печишова з лану. Змагане, аби дідичі платили половину ланового. Иньші податки шляхти. Міщанство від вартости майна, ланове й від голови. Селяне платять: поральє, ланове, з чиншів і від голови. Волохи від сотки овець. Руське духовенство поголовне. Жида від вартости майна.

1) Духовенство.

В обговорюванім періоді сей стан причиняв ся доволі часто до прибільшеня державних доходів. Початок того виходить від звістного конфлікту з шляхтою в 1455 і 1456 р. Вільне силою кошицького привілею від всяких сталих податків, згоджуєть ся воно від тоді час-до-часу видавати певні надзвичайні податки. Зразу соймові ухвали загального податку обіймають і духовенство, пізнійше одначе воно відокремлюєть ся від них і само на синодах подає згоду на податок або відмову. Коли платить, то не на підставі своїх дібр, лишень певний процент від чиншів і взагалі грошових доходів (селянські чинші, грошові десятини, папська такса). Деколи платить з гори означені суми. Податки постановлені на синодах зовуть ся звичайно subsidium charitativum. Висота податку була звичайно 50%, 37·5%, 25%, 12·5% певних річних доходів.

2) Шляхта.

Серед того стану треба відділити три категорії: а) державців і посідачів королівщини, б) чиншову шляхту себто таку, що мала селян на чиншах, в) загонову, дрібну шляхту, що не мала підданих і жила з управи ріді. Змагане до оподаткованя шляхотського стану почалося власне від першої категорії, коли як знаємо, в 1455 р. малопольська шляхта допевнялась, аби вони зложили половину своїх доходів. Аби се здійснити, мусіла шляхта й на себе прийняти такий самий податок і таким способом станула визначна ухвала з 1456 р. Обі перші категорії платили все доходний податок з чиншів, що було головною основою їх економічного положеня. Висота сих податків в процентах була звичайно: 50%, 25% (а), 12·5%. В 1461 р. оподатковано богачів, бо визначено податковий процент не в грошах лише у гривнях (5%). Один дуже інтересний обяв подибуємо в 1465 р., коли ухвалено лановий податок з тою умовою, що половину його (6 гр.) мають платити селяне, половину-ж дідичі. Одначе, як знаємо, мало хто зі шляхти держав ся сеї ухвали. Замітний проєкт з 1477 р. бажав оподатковати шляхту не лиш із чиншів і данин селян, але й двірських ґрунтів, що мали бути оцінені на чинші так як селянські, відтак з тих номінальних доходів мало бути заплачено 4·16%. Се одинока проява змагань тодішніх часів оподатковати двірські ґрунти.

Що до третьої категорії, безчиншової шляхти, то вона не платила ніякого доходного податку, лише лановий, подібно як селяне. Розуміть ся, що й подимного ніколи не складала, хіба-б тут взяти ланове з р. 1472. Висота ланового, що падала на вбогу шляхту, була звичайно 24, 12, 6, 2 гр. від лана (або плуга).

Шляхта платила деякі й иньші податки, але вже не з титулу свого стану, а з титулу власности оподаткованої річи прим. як вірителі¹⁾, властителі млинів, броварів і т. ин.

Вкінці згадуємо ще два повсечасні податки, що шляхтич платив, се торговельне мито й снопові десятвини для костелів. Що до першого то зараз в 1456 і 1496 наступила полекша. Від тоді (1496) вельо, що було для особистої потреби шляхтича, міг він свобідно без оплати спроваджувати, також всі свої продукти без мита вивозити.

¹⁾ Кольський універсал 1458 р. виразно згадує землян, що дають гроші на процент.

3) Міщанство.

Се вже стан, що тяжко двигав публичі тягарі ріжного роду й назви. Тут не місце всі переходити, зазначимо лише ті, що виступають у наших соймових податкових ухвалах. До них передовсім належить міський збір (шос) від рухомого й нерухомого майна. Збирано його сим способом, що оцінювано вартість дому, огорожу, рухомостей, опісля назначувано певний процент, звичайно 4·16⁰/₀, часом 1·04⁰/₀, раз подибуємо навіть 8·32⁰/₀. Дехто з міщан платить ланове, коли головню займаєть ся управою рілі, але вже тоді не оплачує шосу, як се виразно зазначаєть ся в податкових універсалах. Порального міщанини не платив. Подібний до шосу податок на купців, як краєвих так заграничних. Така сама була підстава до визначеня (певний процент вартости майна) і така сама висота (4·16⁰/₀). Ті міщане, що сиділи до певного часу на волі або через те, що були погоріли або що тільки осадовились (новий корінь) бували також оподатковані (1458 у Великопольщі). Коли мали лан — платили ланове, як його не мали — давали певний процент від вартости посілости. Поміж тими роблено однак виїмки: хто від року або погорів або оселив ся — був вільний від всякого податку. Такі загальні податки, як від позичок, млинів, виробу й продажі напиків і т. и. дотикали, річ звичайна, й міщан, подібно як одиницю кожного иньшого стану. Вкінці треба згадати про міщанський податок від голови, що був наложений в 1456 р. (Великоп.).

4) Селянство.

Коли міщанини тяжко двигав податковий притиск, то селянин гнув ся під ним. Се очевидно задалеко запровадило-б нас, коли-б ми хотіли тут, хоч би й найкоротше, представити всі селянські тягарі й повинности. Ми знов ограничимо ся соймовими ухвалами, тому обмежимось головню поральним й лановим. Поральне, як вже сказано, се сталий, рік-у-рік плачений податок у висоті 2 гр. від лану, від кожного лану, без квантитивної й квалітативної ріжницї. Того податку не платив ніякий иньший стан, окрім селянства, не платили навіть міщане, що займались управою рілі. Подимне, само собою, не було дуже тяжким податком (не мало воно й великого значія для держави чи там короля), однак ся несправедливість, що не знала ні величини ні добору ґрунту, лиш одну назву „лан“, мусіла тяжко відбиватись на податниках околиць з порожніми, прим. підгірськими рілями, як з другої сторони подільська пшенична ріля без труду зносила сей тягар.

Найважнійший селянський податок — се ланове. Се головна струя, що раз-у-раз вливалась у державну касу. Вимір сього податку основується на тій самій несправедливій нормі, що й поральне, себто від лана без огляду на його вартість. Платили його також селяне на волі (1456 Малоп.) і вільні люде (1458). Сей податок вже не виключно селянський: платять його шляхта, що не має підданих, дають його міщане, що обробляють рілю. Межи тими останніми і селянами така різниця, що коли міщанин платить ланове, то вільний від шоеу, тимчасом селянин попри ланове платить і подимне. Хибя буває часом (1404, 1447), що соймова ухвала враховує в лановий податок також подимне. Знаємо також випадок (1472), де лановий податок признаний був à conto подимного. Вже згадували ми про ухвали (146²), де половину ланового мали покрити власним грошем дідачі. Видно з того всього, що проявились тоді, побіч змагань до ниньших реформ, також змагане до улегченя податкового тягару селянам. Завважити ще треба, що в 1456 р. (Малоп.) селяне платили ланове не безпосередно, лишень давали 12 гр. у підмогу панського 50% доходowego податку.

До селянського стану зачисляють ся солтиси та війти. Сї платили або доходовой податок з чиншів, колиж чиншів не мали — платили лановий податок, звичайно в тій самій висотї, що й селяне. Зачислимо тут далі вільних слуг та слуг-невільників, що їх також оподатковувано. Перші платять (в 1456 р. Великоп.) 12 гр., другі 17% річної платні. Податком від голови також був раз обложений кметь з жінкою, так само загородник з жінкою (Великоп. 1456). Селяне на волоєкїм праві платили податок від соткв овець.

5) Руське духовенство.

Руські сьвященники, особливо сїльські, далеко не мали тих привілеїв як латинські. Вони мало чим ріжнились від селян і були обгорнені ріжними данинами. В наших податкових ухвалях згадують ся вони лиш раз (1472), що платять 6 гр. Се податок більше поголовного характеру, бо не подано ніякої основи до визначеня його. Звістний проєкт з 1477 р. говорить про руських попів, однак не подає проєктованої висоти податку: визначене його полишає *locorum petitis*, так само що до Волохів і пуєтих сїл.

6) *Жиди.*

Про Жидів мало маємо звісток, мабуть при кождоразовім шоєї й вони платять податок від вартости майна, в висотї два рази більшій як звичайні міщане.

III.

Способи накладаня, вибираня податків і податкового поступованя.

1) *Накладуванє податку.*

Власть накладати податки має тільки шляхта. Королївські внесєня. Загальний з'їзд може ухвалити часом. Звичайно компетентні тут земські соймки, куди часто загальні сойми відсилають внесєня. Духовенство звичайно ухвалює податок на синадах.

На основі кошицького привілею 1374 р. повсєчасним, рік-у-рік вибираним податком єсть лиш поральне з селянських ланів (не враховуємо тут иньших сїльських і мїських оплат). Сей отже податок вибирано без окремого накладаня й визначєня. В своїй консеквенції кошицький привілей позволяє кождий иньший надзвичайний податок лише тоді, як упривілейовані стани (духовенство й шляхта) подадуть на те свою згоду. Тому то наложити надзвичайний податок може тільки шляхта, евентуально з духовенством.

Податкових грошей потребує передовсім правительство, отже в потребі звичайно король вносить проєкт надзвичайного податку. Буває однак і се, що зі сторони самої шляхти виходить подібне внесєнє. Проєкт подаєть ся передовсім під розвагу головному з'їздови (у Пйотркові), що складав ся з панів і висшого духовенства. Він може остаточнo ухвалити податок, коли чує себе компетентним, себто о скільки сї дорадники заступають цілу шляхту, чи то скільки в склад їх входять репрезентанти низшої соймикової шляхти. Коли-ж загальний з'їзд складаєть ся з самих панів і висшого духовенства, або коли зібрані репрезентанти шляхти думають, що не можуть ухвалити податку, не вислухавши голосу соймку — тоді справа переходить і рїшаєть ся на земських соймках чи провінцияльних соймах, для котрих загальний з'їзд визначає термін збору. Зрештою король не мусєть подавати проєкт попереду на генеральному з'їзду. Коли з часом виробила ся практика, що веї податкові внесєня стало переходять на провінцияльні сойми й соймки, в тім разі король міг подати проєкт просто до них. Така ухвала вже не потрібувала потвердження загального з'їзду. Могло

бути також, що піотрковський з'їзд не приставав на податок: король повертав ся тоді з проєктом просто до земель. Внесеня переказувались иноді й на відворіть: провінціяльні з'їзди відкладають податкову постанову до Піотркова, куди мають прийти шляхотські заступники. Особливо бувало се тоді, коли треба було порозуміня з иншими частинами Польщі. Тому то провінціяльні сойми, малопольський і великопольський не збирали ся в однім часі, лише звичайно два тижні один по однім. Деколи великопольський з'їзд посилав своїх повномочників на малопольський сойм і сим способом вкупі ухвалюють податок.

Проект мотивує король на головнім соймі сам особисто, на провінціяльних особисто або через посла. Звичайно вже в проєкті подано напрям, розклад і висоту податку. Одначе власть, що має право дозволу на податок, може свобідно змінити так напрям, як розклад і висоту. Тут отже визначаєть ся, який стан має бути оподаткований, в яким напрямі (лановім, доходовім, маєтковім і т. и.) і в якій висоті.

Податок від духовенства може бути ухвалений тою самою дорогою, одначе звичайно податковий проєкт подаєть ся спеціально самому духовенству й воно, зібране на синоді, годить ся або відкидає.

2) Податкові уряди й поступованє при зборі податків.

Подимне вибирають королівські урядники, соймові-ж податки земські колектори. Приписи поступованя для зем. колекторів. Поміч старостів при езекуції. Присяга оподаткованого. Ріжницї в Малопольщі і Великопольщі. Другорядні збирачі. Рахунки й перехованє. Дисти. Надворний, коронний і земський скарб.

Ся часть податкової організації в тім часі дуже важна; хоч головні засади в податкових справах тоді такі самі як пізнійше, то все таки вони більшої заслугоють уваги для того, що се почин пізнійшої організації. Тому то вважаємо конечним перейти всі дотичні постанови. Сю справу оглянемо передовсім у двох напрямках: а) хто має вибирати податки, б) яким способом мають вони стягати ся й переховуватись.

Звичайно, подимне вибирали збирачі, визначені королем, тому соймові податкові ухвали що до того не подають ніяких приписів. Инакше стояла справа з надзвичайними податками. Тут від найдавніших часів вибір ухваленого податку шляхта бере в свої руки, визначаючи до того з поміж себе земських колекторів.

Перший раз являють ся земські збирачі в 1404 р. З королівського акту в справі податку виходить, що кметі податок мають складати в руки своїх панів, сїж віддати спеціально до того вибраним збирачам. Останніж мають пильновати, аби податок був належито зібраний. Діяльність колектора контролювано, за спроневіру відповідав він перед судом, вразі його смерти — його діти¹).

В 1447 р. вибрано також земських збирачів, що мали стягнути податок межі Різдом і Понельцем. В разі потреби примусової екзакуції того податку переводили її старости²).

При ухвалі податку в 1451 р. сказано, що зібрані колекторами (роз. земськими) гроші мають бути віддані в руки двох воеводів, краківського й сандомирського. Їм додасть ся до боку двох зі шляхти й усі разом мають орудувати зібраними грішми і видавати лишень на конечні потріби³). В цереквіцькім привілею (1454) подано деякі приписи що до збору податків. Передовсім староста, що переводать екзакуцію, не повинен нічого стягати понад довжну суму для бурґрафа чи возного⁴). Те саме застерігаєть ся в нешавських статутах⁵).

Докладні постанови про вибиране податків подибуємо аж в пйотрківській ухвалі 1456 р. що до того податку, який мав бути ухвалений в Корчині й Колі. Передовсім визначено великопольських поборців: В землі Ленчицькій — урядник і двох зі шляхти; Серадзькій — шляхтич і ксьовдз; Познанській — судя й канонік; Каліській — шляхтич і ксьовдз; Гнєзненській — так само. Визначене малопольських збирачів полишено самій провінції, бо задля неї головно передано справу соймакам.

Відтак була згода на такий спосіб вибираня: Як хто не дасть половини чиншів на день св. Мартина, тоді поборці з кожного його села забирають 4 воли; колиж і через найблизші дві неділі не зложить податку, тоді поборці мають зайняти секвестром село (*se intromittere*) і сим способом видобути податок (*cum omni iure tenere*).

Що до податку з міст і від Жидів, то сей збір віддано королеви⁶).

¹) *Sejmiki ziemskie*, додатки ч. 3.

²) *Bandtkie Jus polonicum* 258: *debet pignorari more antiquo et consueto*.

³) *nisi pro ardua distribuendos* (Дялтон V, 87).

⁴) *Jus polonicum* 265.

⁵) *ibidem* 270.

⁶) *Jus pol.* 294.

В універсалах провінціальних соймів подано ще докладніші приписи. Корчинський постановлює: Колектори від кожного оподаткованого мають відобрати присягу, що така, не иньша, сума всіх його чиншових доходів і майна. Колиж хто має добра в різних околицях, то він присягає в місці свого сталого побуту, в иньших посіlostях їх зарядчики з двома заприсяженими кметями або міщанами. Опісля панове мають се ще раз присягою потвердити.

Колиб хто податку не дав, то староста (не поборці, як се було в пйотрківській ухвалі) забирає 6 волів, два тижні по св. Миколаю приходять інтромісія, що треває доти, доки не вибереть ся відновної суми.

По містах, як хто не заплатив у два тижні після речинця, податок подвоюєть ся, відтак наступає ексекуція до тої висоти.

Податковий універсал має каштелян або його заступник наказати оголосити по містах і городах міщанам сильним і зрозумілим голосом (*alta et intelligibili voce*)¹⁾.

Поміж корчинським і кольським універсалом подибуємо деякі ріжницї²⁾: Кара (*pignus*) наступає аж дві неділі по терміні, до того забираєть ся лише 4 воли й аж по других двох неділях займаєть ся село (*intromissio*) до вибраня подвійної висоти, за дальші ще дві неділі — почвірної.

Поборець записує відобрану суму в реєстр і дав поквитоване на вибрану суму; з другого боку оподаткований квитиє збирача, щоб сей мав чим виказатись при обрахунку.

До міст визначені поборці (не полишаєть ся виключно королєви, як того хтіла ухвала з'їзду) мають разом з королівським урядником (*cum notario regali*) наглядати, аби податок вибрано справедливо. Вони мають опікуватись скринями, куди складались гроші. Вони, *deputati* з поміж шляхти й міщан, мають переховувати ключі від сих скринь. Властитель міста чи городу має бути присутний при вибираню міського податку для контролі.

Хто має посіlosti в ріжних місцях, платить за веї в місці побуту, беручи поквитоване від к лектора, що вибирає по далеких добрах.

В р. 1458 призначено колекторам за труди по 20 гривен.

Деякі нові постанови податкового поступованя подибуємо в малопольським податковім універсалі з 1472 р.³⁾.

¹⁾ Jus pol. 297.

²⁾ Рачинський Codex dipl. M. Pol. 175—9.

³⁾ Jus polonicum 311.

Старості наказано переводити над непослушними сильну ексекуцію (*pignoratio*): хто би з шляхти противив ся, того, як приказує ухвала з'їзду, треба позвати й увязнити і не випускати, хиба за словом чести або за кавцією. Попереду однак дати йому спромогу боронити ся поданєм квитів і реєстрів колектора. Коли однач він так упертий, що не ручить ані честю ані кавцією ані не виправдуєть ся, такого вкинути в вежу й не увільняти, аж зложить довжну суму разом з карою. Коли-б візваний не ставив ся, то староста має зайняти село, доки не зложить податку й кари. Староста має також оголосити, аби писарі не казали собі платити при вибираню податку. Видно, що надужитя бували часто.

При ухвалі чопового в 1489 р. для Малополющі були такі приписи¹⁾: Колекторів вибрано сим способом: В землі Краківській — каштелян і двох зі шляхти; Сандомірській — каштелян, земельний судя й трох зі шляхти; Люблинській — каштелян, земельний судя й один зі шляхти.

Сї збирачі мають іти до кожного міста з королівським листом і писаром (*notario*), наперед до королівських міст, відтак духовних і шляхотських. Всюди мають визначити двох міських райців на другорядних поборців (*exactores particulares*). Сї мають зложити присягу на хрест, що будуть при збираню справедливі й безінтересовні. Подібно й по селах визначають ся партикулярними поборцями заступник війта і двох присяжних, що також складають присягу. З сїл зібрані гроші всилають ся до міста, що належить до того самого пана, Як такого міста нема, тоді колектори визначають відповідне місце. Сандомірська земля ділить ся на шість округів, краківська на два. Відтак колектори, чи разом чи по два чи поодинок, візитують що два місяці міста й села, беруть з рук другорядних поборців гроші, перевівши рахунок і поквитувавши їх. Опісля віддадут сї гроші каштелянови, сей переведе рахунок, поквитує колекторів-товаришів і зложить до переховку під спільним наглядом. Орудувати грішми мають каштелян і воевода дотичної землі в порозуміню (*cum scitu et intelligentia*) з королем.

Як в 1456 р. поступоване при вибираню податку було дещо пньше в Великопольщі, як Малопольщі, так само й тепер²⁾.

У Великопольщі головні колектори (єпископи, воеводи й каштеляни й по двох зі шляхти) з'їзджають ся чотири рази в рік

¹⁾ Cod. epist. saec XV, I, 304.

²⁾ Cod. epist. I, 307—308.

в котрім будь місци на обрахунок. До того ще самі складають справозданє на великопольськїм соймі в Колї або Клодаві¹).

Староста має нагляд, аби слухано поборцїв (другорядних, exactores), що мають око на недозволену продаж пива²).

Кождий поборець (exactor) дістає 50 гривен плати за кошти й труди.

Зі сїльських коршмів збирають податок парохн або ксьондзи, делеговані єпископами. Вони 4 рази в рік їдуть здавати рахунки колекторам. За кошти визначаєть ся їм за кождий грїш від бочки — один квартник, одначе все таки складають присягу на справедливість.

Міський податок віддано цілком королеви, що, як бачили ми, бувало звичайно.

Зібравши всі соймові постанови що до способу вибраня податків маємо такий образ:

1) Зібранєм соймових, надзвичайних податків займають ся збирачі вибрані шляхтою на соймі чи соймику;

2) тими колекторами бувають звичайно земські достойники, у Великопольщі допускають ся тут також духовні особи;

3) в містах звичайно збирають міський податок (шое) королївські урядники, буває однак, ще для контролї визначають ся тут депутатівані колектори;

4) при податках, що їх вибранє розложено було на довший час, головні збирачі (deputati collectores) визначували другорядних поборцїв (exactores), що присягою зобовязувались до справедливости;

5) засадою до визначеня поборових одиниць була присяга оподаткованого, евентуально його заступника з двома свїдками;

6) для контролї при обрахунках подають ся при стяганю оботсторонні поквітованя;

7) до примусової екекуцї уживаєть ся сильних способів, як забранє худоби (pignoriatio), позов, увязненє, poena regalis, інтромісія;

8) екекутивними орґанами при тім служать королївські уряди;

9) зібрані гроші, як є другорядні збирачі, передають ся після обрахунку головним колекторам, як їх немає то сї просто передають в руки одного з них, звичайно каштеляна;

10) головні колектори мають подавати справозданє й рахунки на соймику (Великоп.);

¹) Facient rationem omnibus dominis et communitati harum parcium, quando essent requisiti in conventione Colensi aut Clodaviensi congregatis.

²) Вони мають також догляд над додатковим податком, призначеним pro reformatione civitatis.

11) право орудувати грішми прислугує звичайно каштелянови і воєводі дотичної землі, одначе в порозуміню з королем;

12) функция збираня податків платна, оплачуєть ся або певною з гори визначеною сумою, або додатком до податку.

* * *

З того, що досі сказано, бачимо, що до надвального, королівського скарбу з помежи звичайних податків ішло лишень подимне і стяганє його відбувалось королівськими, державними урядами¹⁾. З помежи соймових, надзвичайних податків, то деколи віддавано королеви податок з міст і від Жидів. Не вміємо на певно сказати куди йшло се подимне, що містилось вже в лановім (1404, 1447, 1472), здаєть ся нам, що йшло в заряд земських колекторів.

Всі инші надзвичайні податки не віддавались вже в королівські руки, бо там не можна було-б провадити над видатками контролі. Тому то вже від самого початку податкових ухвал (1404) збір і орудуване податковими грішми віддаєть ся вибраним колекторам (*deputatis colectoribus*), аби єї нормували видатки конечними потребами. Сї колектори не були лишень орудовниками й наглядачами грошових видатків, вони були й виконавцями соймових ухвал. Тільки в переведеню збору допомагав їм староста.

Се отже завязок пізнійшого коронного скарбу, куди в XVII в. пішло й подимне.

В тім часі кожда земля мала свій окремиий заряд. Бувало й так, що поодинокка земля, сама для себе, на свої потреби, ухвалювала податок і своїх визначала зарядчиків. Се був земський скарб (*thesaurum terrestre*).

За проєкт публичного скарбу (*thesaurum publicum*) в 1477 р. говорили ми вже више.

¹⁾ Аби мати вкінці виображенє про визначенє і збір королівського податку, згадаємо за едикт королівської ради в справі порального з 1489 р. або 1490: Задли великих непорядків у видаваню порального постановлено, аби королівські писарі (*notarii*) ходили по всіх землях і разом з місцевим бургграфом або підстаростою, ще й з двома віродостойними землянами, звідали всі духовні й сьвітські села. Наперед мають доневнятиє від солтиса, взагалі начальника і двох присяжних селян, аби під присягою подали число ланів, осілих і пустих. Опісля такуж саму присягу мають відобрати від дідича і спясати число осілих і неосілих ланів. На випадок обманство треба поля докладно вимірити і на властителя наложити кару 40 гривен (*pena regalis*). Коли-б пана в селі не було, ся кара спадає на солтиса й присяжних. Коли-б пан уймав ся присягти, плагить сю кару аж до почвірної висоти, инакше настушає інтромісія (*Akta grodzkie i ziemskie t. XV, N. 2000. Що до дати див. Бальцера Corpus juris pol. ст. 70.*)

ЗАКІНЧЕННЯ.

Всі дотеперішні наші висновки закінчимо ще кількома загальними увагами. З поодиноких зіставлень податків бачимо, що найчастійше оподатковані були селяне, далі міщане, опісля духовенство і шляхта. Що до родів податку, то попереду йде лановий, відтак маєтковий, вкінці доходний. За мало маємо матеріялів, аби подати ближші порівняння, все таки можемо зробити кілька висновків. Попереду інтересно, який податок давав найбільшу суму доходів для держави? Знаємо, що на підставі дуже високого й широкого оподаткованя в 1456 р. зібрано у Великопольщі 25.000 зл. Тут входив передовсім доходний (50%) і маєтковий (4·15%) податок, побіч иньших. Коли зважимо, що селянин платив з лана звичайно 12 гр. то згадана сума могла-б бути розділена в формі ланового на близько 63000 ланів. Виходить отже, що Великопольща, маючи таке число ланів, могла-б таку саму зібрати з ланового, в кождім разі сума ланового перевисшала поодинокі иньші податки. Що був висший навіть від 50%-ого податку з чиншів, видно ще й з того: Селянин платив панови чиншу коло 24 гр. з лана¹⁾, приходило отже від пана за кожного селянина 12 гр. себто тільки, що ланового, але за те відпадають иньші роди ланового (від міщан і дрібної шляхти). За час цілого нашого малопольський селянин за один лан видав коло 238 гр., часом шляхтич заплатив 22·2 гр. себто лиш 23% того, що чиншів взяв від селянина в тих самих роках, коли платив даний податок. Згадана сума 238 гр. стоїть до суми чиншів в 1447—1488 р. прийшло з одного лану в корнєть пана, як 1·19:1 (коли-ж сума шляхотського податку була лиш мало що висша на 2% всіх чиншових доходів²⁾). Коли будемо уважати взаємини помі земським власником і селянином такими, що з одного боку стоїть власник, а з другої його приватна власність, то з того побачимо,

¹⁾ Див. постанова соймьку в Красноставі 1477 р. (Sejmiki ziemskie, додатки ч. 184). В західних провінціях Польщі сей чинш певно не був менший.

²⁾ Коли-б хто хотів приладнати тодішні відносини до нинішніх і докладно зрозуміти податковий тягар тодішнього селянина, то справа виходить так: В 1477 р. за корець вівса платилось 2 гр., ячменю 3 гр., пшениці 4 гр.; коло того часу вів вартував коло 48 гр. Селянин отже на лановий 12 грошовий податок мусів продати 6 корців вівса. Коли до того возьмемо величину лана коло 30 моргів, то сей податок на наш відносини буде коло 36 короп. Коли зважимо ще щорічні два рази висші чинші в користь пана, подаміє й иньші ріжного рода данини й prestaці, то можемо мати виображєне, який тяжкий був стан селянина в XV ст.

що властиво для шляхти було догідніше самій платити 25% або 12,5%-овий доходний податок, як признавати так часто ланове. Тим селянин дуже біднів, що знов виходило в некористь дідича. Тут одначе переважає шляхотський становий egoїзм і страх перед евентуальними податковими реформами.

Знов не треба думати, немов би то дідичі дебовівільно приклали свою руку до збідніня селянина в їх некористь. Вони уміли винайти таку дорогу, що й селянин мусів двигати головний податковий тягар і шляхтич не відчував так дуже на власній кишені економічної руїни свого підданого. Маємо тут на думці заведене фільваркової двірської господарки. Шляхта привикла уважати селянські ґрунти, навіть їх самих, за свою приватну власність і почувала себе в праві по своїй волі відбирати чи переймати селянський ґрунт до комплексу двірських ґрунтів. Вона побачила, що особисте господарюванє на ґрунті усуває його від дотеперішнього податку, що належав ся на основі кошицького привілею. За тим далі увільняв ся він і від соймових ланових податків. До того від часу завоювання Прусів почала задля користних торговельних відносин фільваркова господарка поплачувати ся. Вийшло отже, що головною основою до економічної егзистенції шляхти, замість дотеперішніх чиншів від селян, стала ся велика рільничя господарка.

Важко можна оброблювати сю землю, заводить ся помалу панщина, то примусова робота селян на панських ланах. Сим спонукало, що хоча державні потреби сильно зросли, хоча селянин дуже перетяжений податками й данинами, найшов ся спосіб, щоб і не знімати з селянина тягару, не знаходити інших способів оподаткованя і щоб біднота селянина не дошкулювала панів. Свобода від мит, що шляхта добула для себе в сїм періоді, принесла рух в продажу рільничої продукції дворів. Чимраз далі треба було оглядати ся, чи селянин може грошовими чиншами живити пана: натуральні данини й панщина вистачали. Коли перед тим не мав селянин звідки заплатити чинш до двора, то властиво годі було переводити якусь екзекуцію, тепер на роботу на панський лан він мусів пійти, тим більше що майже зовсім заперто селянам дорогу до виходу.

що властиво для шляхти було догіднійше самій платити 25% або 12·5%-овий доходний податок, як признавати так часто ланове. Тим селянин дуже біднів, що знов виходило в некористь дідича. Тут одначе переважає шляхотський становий egoїзм і страх перед евентуальними податковими реформами.

Знов не треба думати, немов би то дідичі добровільно приклали свою руку до збідніня селянина в їх некористь. Вони уміли винайти таку дорогу, що й селянин мусів дивити головний податковий тягар і шляхтич не відчував так дуже на власній кишені економічної руйни свого підданого. Маємо тут на думці заведене фільваркової двірської господарки. Шляхта привикла уважати селянські ґрунти, навіть їх самих, за свою приватну власність і почувала себе в праві по своїй волі відбирати чи переймати селянський ґрунт до комплексу двірських ґрунтів. Вона побачила, що особисте господарюванє на ґрунті усуває його від дотеперішнього податку, що належав ся на основі кошицького привілею. За тим далі увільняв ся він і від соймових ланових податків. До того від часу завойованя Прусів почала задля користних торговельних відносин фільваркова господарка поплачувати ся. Вийшло отже, що головною основою до економічної езістенції шляхти, замість дотеперішніх чиншів від селян, стала ся велика рільнича господарка.

Важко оброблювати сю землю, заводять ся помалу панщина і примусова робота селян на панських ланах. Сам споминувши, що хоча державні потреби сильно зросли, хоча селянин дуже перетяжений податками й данинами, найшов ся спосіб і не здімати з селянина тягару, не знаходити інших засобів оподаткованя і щоб біднота селянина не дошкулювала панщини. Свобода від мит, що шляхта добула для себе в сїм періоді, принесла рух в продажу рільничої продукції дворів. Чимраз далі не треба було оглядати ся, чи селянин може грошовими чиншами вижити пана: натуральні данини й ланщина вистачали. Коли перед тим не мав селянин звідки заплатити чинш до двора, то властиво годі було переводити якусь екзекуцію, тепер на роботу на панський лан він мусів пійти, тим більше що майже зовсім заперто селянам дорогу до виходу.

III
И 63.383

III
И-63 383/2пр.

СТЕФАН ТОМАШІВСЬКИЙ.

ПОДАТКОВІ УХВАЛИ

за

КАЗИМИРА ЯГАЙЛОВИЧА

В ПОЛЬЩІ.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

(ПЕРЕДРУК З XIX Т. ЗАПИСОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА).

У ЛЬВОВІ, 1897.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Бедарського.